

नेपालय बुद्ध-धर्म

(भाग १)

Dhamma.Digital

भिक्षु सुदर्शन

प्रकाशक :

प्रेमवहादुर शाक्य

शान्तबहादुर शाक्य

नरेशबहादुर शाक्य

लगंबहाः, येँ

नेपालय् बुद्ध-धर्म

(भाग १)

प्रकाशक :

प्रेमबहादुर शाक्य

शान्तबहादुर शाक्य

नरेशबहादुर शाक्य

लगंबहाः, ये

प्रकाशक :

प्रेमबहादुर शाक्य

शान्तबहादुर शाक्य

नरेशबहादुर शाक्य

लगंवहाः, ये

ह्लापां १०००

ने. सं. ११०३

बु. सं. २५२६

थाःकुथी :

शान्ति प्रिन्टिङ्ग प्रेस

ओमबहाल, कान्तिपुर

दिवंगत जगतमाया शाक्य

स्व. पारसमुनि शाक्य

“छिपिं आखः जक सयां मगाः । मेपिनिगु खँ जक सयां छु याये थःगु खँ हे मसःसा । मेपिनिगु देश जक स्वया वया नं छुं ख्यले मद्दु । थःगु कुल स्वया थःगु धर्म व थःगु भाय् नं सयेकि सीकि ।”

थये थः मचातयेत न्वाना बिज्याकह्य श्री पारसमुनि शाक्य थौं वसपोलया काय्पिं व म्हाय्पिनिगु दथुइ सशरीर मंत । अथे नं वसपोलयागु जीवनया छुं बाखँ थः मचातयेत बिया तःगु अति बुद्धि व घस्वाका बिया वंगु लिधंसा थन सकतां अथे अथे हे दनि ।

ने.सं. १०३२ थिलागाः नवमी खुन्हु जन्म जुया बिज्याःह्य श्री पारसमुनि शाक्य ये लगंबहालय् कालुमुनि व कुलक्ष्मीया छय् देवमुनि व लानिमायाया काय् खः । ह्लासाया व्यापारय् दिनाच्वंगु माचाछि सम्पन्नगु तः जहानय् च्वना वसपोलं छेँ हे सयेके सीके याना बिज्यात । अथे नं अंग्रेजी ब्वने फु, नेपाली ज्या खँ ब्याके फु, नेपाल भाषा धाइ, वसपोलया मांभाय् हे जुल । थःगु हे कुतलं ज्यासः ज्या माला वसपोलं ह्लापां निसें ज्या याना बिज्यात । थः झिस्वदँ दुबले माँ मदयेका च्वना बिज्याये माल । तप्यंगु स्वभाव व सरलगु मनह्य जुया ज्या यायां हे थःत थःह्य बोलंका अझ दुभ्यंका

(क)

नं विज्यात । निनीछदं क्यनेवं ने. सं. १०५३ स कोहितिया रत्नमान
 शाक्य व राजमाया शाक्यया प्यह्महा मचा जगतमाया शाक्य नापं
 वसपोलया इहिपाः नं जुल । थःगु हे हिचःतिया आयं लगंबहालय्
 मेगु तःखागु छें छखा न्याना बिज्यात । बुँत न्याना बिज्यात ।

थुकथं थःगु कुतलं थःगु गृह्थ जीवनसलललं न्ह्याका बिज्यासे
 कःयपि स्वह्म व म्हायपि प्यह्मसिया अबु जुया बिज्यात । छुं ज्या
 अझ या हे याये धका भालपाः ने. सं. १०७६ स ह्लासा स्वया बिज्यात ।
 तर कालिम्पोङ्ग छु ध्यन, येँ लगंबहालय् दुने छें मिनल धयागु खँ
 ह्मायपने ध्यन । अने ह्लासा पाखे पलाः मन्हाकुसे नेपाः पाखे
 सयाः लिहाँ बिज्यात । छगू तःधंगु उमंग व छगू तःधंगु उत्साह पुवंके
 मखा ।

ने. सं. १०९१ स श्री पारसमुनि शाक्यया जीवनय् तःधंगु
 वज्जरात जुल । थःह्म हे भमचा स्वका ह्वनाह्म स्त्रीव्यादया सुख
 दुःखया जहान जगतमाया शाक्य विक्रम सम्बत्या ह्मूदं (१ बैशाख
 २०२७) खुन् परलोक जुया बिज्यात । थुगु घटनां वसपोल श्री
 पारसमुनि शाक्यया जीवनय् तःधंगु दुःख हया बिल । मर्माहत विरहं
 याना थःगु स्वास्थ्य हे नं दुना वंथे जुल । रक्तचापं (Blood
 Pressure) शरीरय् तना यंका बिल । थुगु हे दय् येँ लगंबहाःया
 थकालि व छगू पुजांगु गुयिया थकालि जुइबले थःह्म जहान नं
 थकालि नकि यायेगु वसपोलया गुजागु मनसुवा दुगु खः । तर
 मरण धर्मया न्ह्योने सुनां छुं याये मफु । ध्व मनसुवा पुमववं
 वसपोलया जहानयात कालं फाया यंकल । अले बच्छि मन कुतुं वंका
 झिठलाति लिपा (वि. सं. २०२७ फागुन ११ गते) लगंबहाःया
 थकालि जुया बिज्यात । अले हानं ने. सं. ५०८ स आजु हर्षराम
 चन्द्र शाक्यं तया थुकुगु ऐतिहासिक गृथि “किफः गुथि” या थकालि
 नं जुया बिज्यात । लिपा थाय्पा नं लुया बिज्यात । थःगु नित्यकर्मय्

(ख)

व कत्तंव्य पालनय् वसपोल साब हे सतर्कं व जागरूक जुया च्वन ।
 सुथसिया न्हे ताःत्या थाइबले तकं वसपोलं दीपंकर तथागत व
 किफः आजुया प्रार्थना याये सिधयेका बिज्याइगु जुया च्वन ।

संसार अनित्य खः । ध्व धस्वाना च्वनागु शरीरयांत गन थाय्,
 गये, गबले कोथलीगु खः सुनानं धाये फुगु मखु । अये नं आका
 झाकां सुयातं गबलें थये जुलकि मनं सह याये थाकु । न्ह्येले ला
 ज्वले ला, धात्यें ला हेकथं ला धयार्यें जुइक हे नं मनूतयेत सदांया
 नितिं वियोग व्यथा फये माले यः खनि । ने. सं. ११०३, कछलागाः
 एकादशी शनिश्चरवार खुनु सुथसिया ह्नेताःत्या इलय् श्री पारसमुनि
 शाक्यं कपाः स्याका बिज्यात । अत्रे अनेक वासः व उपाय यायां
 न्याघौति मजाःनि, ह्निवसिया झिनिताः इलय् वसपोलं सदांया
 नितिं मिखा तिसिना बिज्यात । कार्पिं प्रेम बहादुर शाक्य, शान्त
 बहादुर शाक्य व नरेश बहादुर शाक्य अत्रे म्हाय्पि गुणकेशरी शाक्य
 व अनारकेशरी शाक्य सहित १२ ह्य भौपिं व छय्पिं सकलयातं
 ह्यगसय्थें तोता वसपोल सुगतिस बिज्यात । जन्म जूपिं सकलें
 मरण जुयेमाः । धका लुमंका बियोग व्यथा धैर्यं यायेगु सिबे परिवारया
 नितिं मेगु लँपु हे छ दु ? गुण लुमंका फूगु चाःगु धर्म यायेगु सिबे
 हानं मेगु लँपु दुगु नं मखुत ।

निगू शब्द

ने. सं. १०८८ स च्वयागु “नेपालय् बुद्ध-धर्म” लेखयात चक्कंका छ्वयागु तप्यंका न्ह्याकागु सफू हे थुगु नेपालय् ‘बुद्ध-धर्म (१)’ खः । ‘नेपाल बौद्ध पश्चिात्ति शिक्षा’ या पाठ्यक्रमयात माःगु सफू कथं थुगु सफू च्वयागु जुल । अले श्रद्धालु प्रकाशकर्पित इलय् हे पिकाये माःगु जुया थुगु सफुती मल्लकालया व पुनर्जागरण ईया बुद्ध-धर्मया खँ दुथ्याके मफुत ।

थुगु सफू स्व. पारसमुनि शाक्यया पुण्यस्मृतिस वसपोलया हे सद्गति व निर्वाण कामना यासे धर्मदान यायेत प्रकाशित् जुगु खः । उकिं प्रकाशक परिवारया श्रद्धानुसार थुगु धर्मदान स्व. पारस-मुनि शाक्यया निर्वाण निरिति हेतु जुयेमा धका कामना नं याना ।

गणमहाविहार, ये

११०३

-भिक्षु सुदर्शन

नेपालय् बुद्ध-धर्म

नेपालय् लुम्बिनी

लुम्बिनी शाक्यमुनि बुद्धया जन्म जूगु 'जन्मभूमि' खः । थुगु भूमि "थन तथागत जन्म जुया विज्याःगु" धका श्रद्धालु कुल-पुत्रपित दर्शन याये वह गु व "संवेजन" (अनित्य दुःख व अनात्म क्यनिगु वेराग्य) याये वहःगु प्यंगू भूमि मध्यय् ह्लापांगु पुण्य-भूमि खः ।¹

लुम्बिनी नेपालय् खः । नेपाल ह्लापां निसें चक्कना तःकूगु देश खः । ह्लापा ह्लापा नं येँ, यल व ख्वप आदि स्वैनिगः व श्वया जः खः च्वंगु दे याना हाकुगु दुनेया व छुं पिनेया जः खः थाय्यात जक नेपाल धाइगु मखु । प्राचीन नेपाल नं तःसकं तःकू ।

भारतया जुजु समुद्रगुप्तया इलय् नेपाल कामरूप व कनृपुरया दथुया तःकूगु देश खः । लिच्छवीकालया नेपाल गण्डकी पारी थ्यंक चक्कं । लिच्छवी जुजु नरेन्द्रदेवया पाले तक न्हेद्वः अश्वारोही तये फुगु थ्व देश खः । उकिं प्राचीन नेपाल नं तःकूगु नेपाल खः ।²

पाल्पाली जुजु मुकुन्दसेन द्वितीय तकं अबधया नवाव वजीर लिसे त्वाःगु वर्णन ब्वने दु । उकिं ई. १८१६ या संधीं लिपा तिति लुम्बिनी नेपालय् दुने लात धायेगु पाय्छि मजू । छायाःसा विश्वया आपालं धयाथें देश न्हावलें अपाय् हे घं जुया मच्चं । नेपाः नं न्हावलें अपाय् हे घं जुया मच्चं । थौंया नेपाल गुगुं युगया नेपाल सिबे तकू जूसा, गुगुं युगय् नेपाल थौं सिके चीकूगु थाय्यात धायेगु नं याः । थ्व हे खँ की थःने व क्वःने च्वंगु देशया विषयय् नं खः ।

बुद्धया इलय्या खँ धाये धाःसा अबलेया खँ हे मेगु । अबलेया अप्वः खँ पाय्छिक ल्यंका तःगु पालि त्रिपिटकय् भारत देश धयागु नां मवः । नेपाल धयागु नां नं मवः । अबलेया देशया नां हे मेमेगु जुया च्वन । वथें हे राज्य सीमाना हे मेमेगु जुया च्वन ।

बुद्ध व बुद्धया धर्म प्रचार लिसे क्वातुक र्वापू दुगु देश मध्यय् अबलेया प्यंगू राजतन्त्र राज्य व फिगू गणतन्त्र राज्य न्हाथने बहःजू । मगध, कोशल, वंस व अवन्ती धयागु अबलेया थुपिं प्यंगू राजतन्त्र देशया नां तःसकं जाः । वथें हे साकिय (शाक्य), कालिय, मोरिय (मौर्य), कुसिनाराया मल्ल, पावा मल्ल, बुली, लिच्छवी, विदेह, भग्न, कालाम धयागु फिगू अबलेया गणतन्त्र राज्यया नां नं तःसकं जाया च्वन । हानं अबले फिखूगु महाजन पद धका अंग, मगध, काशी, कोशल, वज्जी, मल्ल चेतिय, वंस, कुरू, पञ्चाल, मच्छ, सूरसेन, अस्सक, अवन्ती, गन्धार,

कम्बोज देशया नां नं काङ्गु जुया च्वन । थुजागु हे कथं यक्व
जम्बूद्वीपया वर्णन वया च्वंगु दु ।³

थुपि राज्यत गवले गथे जुया तःकू जुल, गबले गथे जुया
चीकू जुल । गुलि राज्य मेगु राज्यत्वाकः ज्याना वन, गुलि
राज्यया नां तना वन । हिला वन । थुपि खँत सारै हे ताःहाकः ।
थन कीत माःगु नं मखु । थ्व थुलिमद्धि खँ ह्लानागु हे देशया
नां व राज्यया सीमाना धयागु गथे गथे पाना पाना वन धका
न्ह्यथनेत जक खः ।

आः थुगु कथं विचाः याना स्वयालि कीसं धायेमाः, बुद्धया
जन्म कपिलवस्तु शाक्य गणतन्त्र व कोलिय गणतन्त्रया दथुया
क्यब लुम्बिनी जुल । वसपोलं मगध राज्यया उरूवेल वन गयाय्
बुद्धत्व लाना विज्यात । मगध व कोशल राज्यया दथु पाखे
च्वंगु ह्लापाना स्वतन्त्रगु वाराणसी राज्यया मृमदावन धयागु थासय्
वसपोलं ह्लापाना धर्मचक्र प्रवर्तन याना विज्यात । अले तथागत
अर्हत् सम्यक् सम्बद्ध कुसिनाराया मत्तल गणराज्यया जंगलम्
महापरिनिर्वाण जुया विज्यात । थुकथं थुपि प्यंगू बुद्धया पुण्य-
स्मृति वीगु पवित्र थाय् मध्यय् बुद्धगया, सारनाथ व कुशीनगर
गवले छु नांया राज्यया सीमानाय् दुने लात, गवले गुगु नांया
राज्य सीमानाय् दुने लात । बुद्ध महापरिनिर्वाण जुया विज्याये
धुंका कपिलवस्तु नं गबले कोशल राज्यय् प्यपुना तःकू जू वंसा
गबले हिमवन्त प्रदेशय् थुखे प्यपुना विशाल जू वन । थुजागु
तहाकःगु खँ तोता धाःसा चिकचा हाकः याना धायेमाः, बुद्ध
कपिलवस्तु व कोलिय राज्यया दथुया क्यब लुम्बिनी जन्म जुया

विज्यात । थौं थःथः देश थःथःगु, कतःया देशय् मिखा तये मदुगु युग खः । नेपाल ह्लापा गपाय्धं तक जुया वन धयागु खँ नं तोता धायेवले थौं नेपालया दुने शाक्यसिंह बुद्धया जन्म-भूमि लुम्बिनी, सिद्धार्थकुमारया नीगुदँया जीवन हंगु लाय्कू देया कपिलवस्तु व वसपोलया पाजुपिनिगु देश देवदह (कोलिय) नेपाल अधिराज्यय् दुने लाना च्वंगु दु । प्राचीन नेपाल न विशाल खः । उकि लुम्बिनी नेपालय् दुने खः । ह्लापां निसं नेपालय् दुने खः ।

नेपालय् बुद्ध, बुद्ध-धर्म व संघ

लुम्बिनी बुद्धया जन्मभूमि खः । नेपालया बुद्ध-धर्म लिसे स्वापू उकि हे बुद्ध-धर्मया इतिहास लिसें लिसें दुगु जुल । बुद्ध बोधि-ज्ञान लाना बिज्याःगु पाम्छि दच्छि धंगु स्वांयापुन्ही खुनु हे वसपोल कपिलवस्तुस लिहाँ बिज्याःगु खः । थुबले निसं कपिलवस्तु राज्यय् बुद्ध-धर्म प्रचार जुल । कपिलवस्तुया मनूत धाइ, बुद्ध कपिलवस्तु बिज्याये गुलिखे न्ह्यो हे भिक्षु जुइ धुंकागु जुया च्वन । स्वांयापुन्ही खुनु बुद्धत्व लाना बिज्याये धुंका बुद्ध आषाढ पुन्होखुनु ह्लापांगु थःगु धर्मचक्र प्रवर्तन याना विज्याःगु खः । थुगु ह्लापांगु धर्मचक्र प्रवर्तन न्यना विज्याकापि पञ्चभद्रवर्गीपि हे कपिलवस्तुयापि जुया च्वन । वसपोलपि अन हे वाराणसी मृगदावनय् क्षीणाश्रव अर्हत् भिक्षुपि जुया बिज्यात । थुकथं ऐतिहासिक बुद्ध कपिलवस्तुयाह्य, धर्मया उत्पन्न जुल कपिलवस्तुया पञ्चभद्रवर्गीपिनि न्ह्योने । हानं ह्लापां धर्म खँ न्यना थुयेका अर्हत् जुया बिज्याकह्य न्हापांह्य भिक्षु नं कौडिन्य

कपिलवस्तु द्रोणवस्तु गांयाज्ञ जुल । 4 अले न्याह्यं भद्रवर्गीपि
भिक्षु संघ कपिलवस्तुयापि हे जुया च्वन । 5

उकि दिवंगत कवि-केशरी चित्तधर "हृदयं" पाय्छि जुइक
कविता चिना दिल,

"युग युग तक महिक तप याना:

जगते जो मदु रत्न छग:

बी धुन हानं उकी तना नं

वं बिन्न मबुला मेगु निग: ? 6

लुम्बिनीं युग युग तक तप याना व्युगु जगतय् [ज्व: मदुगु
म्हापांगु रत्न बुद्धरत्न ख: अले वसपोलं बुद्धं आज्ञा जुया
त्रिज्या:गु धर्मरत्न ख: । संघरत्न न्हापांपि पञ्चभद्र वर्गीपि जुया
चान ।

नेपालय् अतीत बुद्धपि

नेपालय् अतीत बुद्धपिनिगु प्रति तःघंगु श्रद्धा दु । थौकन्हे
निग्लीहवाय् त्वा: दला गोतुला च्वंगु नित्वा: ल्वहँथां मध्यय्
भतिचा धेचुला पृथिवी दुसुना धस्वाना च्वंगु पत्ति छावा:
ल्वहँ थामय् अतीत बुद्धया स्पूपयागु खँ वया च्वंगु दु । व थथे
ख:-

देवानपियेन पियदसिन लाजिन चोदसवसाभिसिमेत
बुधस कोनाकमनस थुबे दुतियं वढिते
(विसति) (व)साभिसितेन च अतन आगाच महीयिते
(सिलाथभे) (च) उसपापिते

(५)

थुक्रिया अर्थ साधारण कथं थथे खः—

देवतापिनि यःह्य प्रियदर्शी जुजुं राज्याभिषेकं क्पिप्यदं
घंका बुद्ध कोनाकमनया (न्हापा स्वया) निग्बः पाय्ग्बः याना
स्तूप दयेका बिज्यात । राज्याभिषेकं नीदं घंका थः हे स्वयं
थन बिज्याना सिलास्तम्भ थना बिज्यात ।

थन अभिलेख्य् न्ह्यथना तःह्य बुद्ध कोनाकमन पालि भाषाय्
कोणागमन कथं न्ह्यथना तःह्य बुद्ध छह्य हे खः । थन भाय्
जक पाःगु खः । अले “दुतियं वढिते” या अर्थं ह्लापा दुगु
थुबे (स्तूप) स्वया निदुगं तःगः याना थुबे (स्तूप) दयेकल
धयागु छथी खः । ह्लापा दयेका तःगुलो हानं निकोगु बार थुबे
दयेकल धका नं थुक्रिया अर्थं थ्याः । थुगु निगू अर्थं यक्व हे
ऐतिहासिक महत्वय् भिन्न भिन्न कथं तपं खँ तये फु । तर अथे नं
थुक्रिया अर्थं पाय्छि जुइक थ्यायेत पुरातत्त्व उत्खननं आः तं पूरा
पलाः छी मफुनि । अथे नं थुलि खँ ला बांलाक हे सी दत,
अशोकया इलय् तं छगः थुबे अतीत बुद्ध कोनाकमनयागु दुगु
जुया च्वन । हानं थ्व वौद्ध इतिहासय् हे तःसकं महत्व दुगु खँ
जुया च्वन ।

जुजु अशोकया अभिलेखय् खने दुह्य बुद्ध कोणागमन बुद्ध
खः । अट्टवीसंति गाथाय् नीच्याह्य बुद्ध कथं स्मरण याइबले
कोणागमन बुद्ध नीखुह्यह्य बुद्ध खः । हानं गौतम बुद्धं सुमेध
ऋषि जुया च्वंबले दकसिवे ह्लापां बुद्ध जुयेत प्रार्थना याःह्य
दीपंकर तथागत खः । दीपंकर तथागत नीच्याह्य तथागतय्
प्यह्यह्य तथागत जुया च्वन । उकिं बुद्धया चर्या कथं सम्बन्ध

द्रुगु रूपं विचाः याना स्वल धाःसा ह्लापांहा अतीत बुद्ध दीपंकर तथागत जुया च्वन । महावंशय् दीपंकर निसें नीप्यम्ह तथागत-पिनि नां स्मरण याना तःगु दु । थुगु कथं कोणागमन तथागत नीस्वम्हम्ह तथागत जुया च्वन ।⁷

तर न्हाथाय् नं कोणागमन तथागत गौतम बुद्धयां न्ह्योयां न्ह्योयाम्ह बुद्ध जुया च्वन । कोणागमन तथागत जुया बिज्याये धुंका काश्यप तथागत जुया बिज्यात । काश्यप तथागत जुया बिज्याये धुंका गौतम बुद्ध जुया बिज्यात । श्व हे खं न्हाथासं च्वया तल ।

नेपालय् सम्यक् वा पंचदानबले दीपंकर बुद्धया पूजा सम्मानया कारण नं अतीत कालया तथागतया पूजा हे खः । गौतम बुद्धं बुद्ध जुया बिज्यायेत ह्लापां बोधिसत्त्व चर्या प्रणिधान याना बिज्याःगु हे दीपंकर तथागतयाके जुया च्वन ।⁸ उकिं महावंश आदि बौद्ध पद्धतिया इतिहासय् अतीत बुद्ध-पिनि स्मरण याइबले दीपंकर बुद्धं निसें स्मरण याना तल । श्व हे परम्परा नेपाली बौद्ध समाजं नं अतीत बुद्धपिनि सम्मान पूजा याःबले थः नाला तःगु खने दु ।

पालि परम्पराया धर्मया अनुयायीपिसं आः तकं अतीत बुद्ध-पिनि स्मरण यायेगु याना च्वना च्वंगु दु । महापरित्राणया इलय् जक मफु, ह्लियं हे प्रार्थना याना व्वना च्वनी-

ये च बुद्धा अतीता च, ये च बुद्धा अनागता ।
पच्चुपन्ना च ये बुद्धा, अहं वन्दामि सब्बदा ।

अर्थात् गुपिं ह्लापा ह्लापा जुया विज्याकपि बुद्धपिं खः, गुपि
लिपा लिपा जुया विज्याइपिं बुद्धपिं खः, गुपि आः वर्तमान
(कल्पया) समयय् जुया विज्याकपिं बुद्धपिं खः सकलयात नं
जि वन्दना याना च्वना ।

नेपाःया धार्मिक परम्परां नं अतीत बुद्धपिनि स्मरण याना
धया च्वंगु दुः-

सर्वं बुद्ध नमस्यामि, धर्मं च जिन भाषितं ।

अर्थात् सकल बुद्धपित नमस्कार याना । वसपोल जिनं
देशना याना विज्याकगु धर्मशात नं नमस्कार याना ।

अतीत बुद्धपिनिगु प्रति दुगु थुगु श्रद्धा पद्धति थुयेके माः
मखुसा नेपालय् दुगु अतीत बुद्ध दीपंकर तथागत प्रतिया थुगु
आदर पूजा भाव नं ह्लासाय् धर्म प्रचार याः वंम्ह आचार्य
दीपंकर श्रीज्ञान प्रतिया सम्मान याना तगु धका भ्रम जुये
फु ।⁹

Dhamma.Digital

विश्वया वौद्ध परम्पराय् व नेपाली बौद्ध परम्पराय्
थथे अतीतया तथागत बुद्धपिनि प्रति पूजा सम्मान दुगु खँ थन
स्पष्ट जुल । तर अथे नं कोणागमन तथागतयागु स्मृति वीगु
कपिलवस्तुया थुवे (स्तूप) दुगुया विशेषता पूरा स्पष्ट याये अःपु
मजू । कपिलवस्तु वसपलोपिनि जीवन लिसे गुलि गथे सम्बद्ध
खः थुखे वांलाक हे विचाः याये बहः जू ।

कोणागमन तथागत जुया विज्याःबले (गौतम बुद्ध जुया
विज्याइम्ह) बोधिसत्त्व पर्वत धयाम्ह जुजु खः । वसपोल बोधि-

सत्त्व अमात्य गणपि मुंका कोणागणन तथागतयाथाय् विज्याना
 धर्म- देशना न्यं बिज्यात । हानं “चीनपट्ट” आदि दान
 धर्म याये धुंका अन्तय् प्रब्रजित जुया विज्यात । वसपोल
 कोणागमन तथागत सोभावती नगरयाम्ह खः । धम्मदत्त धयाम्ह
 ब्राह्मण वसपोलया बौ खः, उत्तरा ब्राह्मणो वसपोसया मां
 खः । 10

ह्वेनसांनया उल्लेख कथं कपिलवस्तु कनकमुनि बुद्धया जन्म
 भूमि खः । कनकमुनि बुद्ध हे कोनाकमन बुद्ध जुया च्वन ।
 थौकह्वेया अरौरा कोटयात कनकमुनि बुद्धया शहर धका नं
 धायेगु याः ।

वथें हे गोटिहवाय् छगः अशोकया त्वहँ थां दु । अभिलेख
 छुं खने मंत । तर थ्व त्वहँ थां आः तकं जग निसें धस्वाना
 च्वंगु दु । चिनिया यात्रीपिनि वर्णन कथं थ्व ऋकुक्छक बुद्धया
 नाप सम्बन्धित खने दु । लिक्क हे छगः थुबे (स्तूप) या भग्ना-
 वशेष दया च्वन । थुकिया उत्खनन बांलाक मजूनि । थुगु
 स्तूप नं ऋकुक्छन्द बुद्धया स्मृतिस दयेका तःगु खः ।

ऋकुक्छन्द बुद्ध पालि भाषाय् ककुसन्द बुद्ध खः । वसपोल
 नीच्याम्ह तथागतपि लुमंकीगु गाथाय् हानं नीप्यम्ह तथागतपि
 स्मरण याइगु गाथाय् कोणागमन बुद्धया च्वसं च्वंम्ह बुद्ध खः ।
 ऋकुक्छन्द (ककुसन्ध) तथागत जुया विज्याये धुंका कोणाकमन
 (कोणागमन) तथागत जुया बिज्याःगु खः । ककुसन्ध तथागत
 खेम (क्षेम) नगरयाम्ह जुया च्वन । वसपोलया मां-बौपि

जुया च्वन, अग्निदत्त (अग्निदत्त) ब्राह्मण विसाखा (विशाखा)
ब्राह्मणी । 11

वसपोल अतीत बुद्धपिनिगु स्मृति वीगु स्तूप व स्तम्भ कपिल-
वस्तुस दुगु धात्थे विचा याये बहः जू । अभिलेख तकं दुगु
अतीत बुद्धपिनिगु थुलि पुलांगु वर्णनं गनं मेगु देशय् मदु । थ्व नेपाल
देशया छगू तःधंगु विशेषता खः । तर थथे धका थुपि स्तूप वसपोल
अतीत बुद्धपिनि पालं निसं हे यागु धका धाये थाकु । छाया
धाःसा छम्ह बुद्धं लिपा मेम्ह बुद्ध जुयेत युगं युग कल्पं कल्प
समय माः धयागु आः तकया वौद्ध मान्यता खः । छम्ह बुद्धं
लिपा मेम्ह बुद्ध जुया बिज्यायेत ह्लापायाम्ह बुद्धया शासन
(धर्म) पूर्णं लोप जुइधुंका तिनि जुइगु जुया च्वन । थुगु कथं
धायेवले शाक्यमुनि बुद्धं अतीत बुद्धपिनि वारे आज्ञा जुया
बिज्यायेवं तिनि अतीतया तथागतपिनिगु पूजा सम्मान नं याये
सयेकल जुइ । अले थथे अतीत बुद्धपिनि स्मृतिया स्तूप
दयेकूगु मध्यय् थुपि निगः स्तूपया खँ प्रमाणित कथं आःतकं
लुगु कथं सर्वं प्राचीन रूपं नं छी न्ह्योने च्वं वल । जित
मती वं, धार्मिक परम्परा कथं थुगु भद्रकल्पया बुद्धपिनि
स्मरण यायेगु, सप्त ऐतिहासिक बुद्धपिनि स्मरण यायेगु परम्परां
हे थ्वसपोल बुद्धपिनिगु स्तूप नं दयेकल जुइ । काश्यप बुद्धयागु
स्तूप वा वसपोल काश्यप बुद्धया सम्बन्धी छुं प्राचीन अभि-
लेख छगू नं लूसा ऋकुच्छन्द (ककुसन्ध), कनकमुनि (कोना-
कमन, कोणागमन), काश्यप व गौतम बुद्धया क्रम पूर्ण
जुइ ।

बुद्धयां न्ह्यो बुद्ध-धर्म

सिद्धार्थं गौतमया सम्बोधि लाभ जुइ न्ह्यो हे बुद्ध-धर्म दु धका धायेगु नं याः । थथे धायेगु याःगुया कारण गौतम बुद्ध नेपाःगालय् बिज्यावले स्वयम्भू महाचैत्य दया हे च्वने धुंकूगु धयागु स्वयम्भू पुराणया अभिधारणाय् निर्भर जुया च्वंगु खः । तर बुद्ध-धर्म बौद्ध स्मारक आदि अबले दुगु जूसा सिद्धार्थ गौतमं उलिमछि दुःख सिया बोधिज्ञान माला बिज्याये हे माःगु मखु । हानं अबले बुद्ध-धर्म दुसा वसपोलं बोधिज्ञान लाना बिज्यात धयागु खनं गथे पाय्छि जू वइ ? उकिं की देशय् ह्लापां ह्लापां निसें हे, सिद्धार्थ बुद्ध जुया बिमज्याःनि वले निसें हे बुद्ध-धर्मया परम्परा दु धका धायेगु गौरवया विषय जुये फु, तर सत्यया विषय जुइ मखु । हानं ह्लापा ह्लापायापि तथागतपिनिगु वर्णन पुण्य-संस्मरण कथं याना तःगु जक दु । गौतम बुद्ध ला नोन्यासः ति इ न्ह्योःयाम्ह तिनि । थ्व संसारया सृष्टि व संरक्षण थ्वयां गुलिखे न्ह्यो निसें जुया च्वन धका धाइगु खँयात लिसः कथं आदि बुद्धया खँ महत्वपूर्ण जू । सृष्टिकान्ता लोकेश्वरया खँ नं महत्वपूर्ण जू । तर धात्थें धाःसा थुपि दार्शनिक विचारधाराया उन्नति व प्रगति खः । नेपालय् गवले गुजा गुजागु विचार धारा वल, अले हानं बौद्ध पिसं नं गवले गुजा गुजागु दर्शन, साहित्य व क्रिया पद्धतिया विकास यात धका ब्वनेगु थुइकेगु ज्या अःपु मजू । न्ह्यागुं ग्रन्थया अध्ययन यायेबले उगु ग्रन्थय् छु खँ दु धका जक ब्वनां

मगाः, थुयेकां मगाः । थथे छाया धाल, थथे छाया धाये माला
वल, थथे धायेगु छु परिस्थिति हःगु, गुगु इलय् छु विचार
धारां व क्रिया-पद्धति गथे ज्या बिल धयागु खँ विचार याना
स्त्रये माःगु जुल । नेपाःया धार्मिक इतिहासय् थ्व हे सामाजिक
महत्त्व व सर्वकालीन महत्त्वया विशेषतां जाया च्वंगु दु ।
थथे मज्जु जूसा नेपालय् नं भारतय् थें हे बुद्ध-धर्म लोप
जुइगु नं खये फु । उकि कीसं युग अपेक्षित कुतः व दर्शनयात
छखें महत्त्व बी माःसा मेखें ऐतिहासिक कथं नं महत्त्व व सत्य
नं थुइके माः । नेपाल थःगु इतिहास बुद्ध धर्म लिसें स्वाना
छुना तःगु दु । स्वयम्भू पुराण कथं नेपाःया सृष्टि हे मंजुश्री
बोधिसत्त्वं याना विज्यात । नागदहयात वसपोलं हे चन्द्रहास
खड्गं कुतवाल पर्वतस पाला लः पिछ्वना बसोबास योग्य याना
विज्यात । थ्व हे नेपालया सृष्टिया खँ न्ह्याम्हं नेपाःमि मचां
ह्लापा ह्लापा ब्वनीगु खः । जि नं थ्व हे ब्वना वया च्वनागु
खः । नेपाल महात्म्यं नं थ्व खँ छुं प्रकारान्तं च्वया तःगु दु,
“परमानन्दकन्दया पलिस्वानय् धर्मधातुया द्रवरूप लखय् महाचीनं
बुद्ध स्वयं विज्याना च्वना विज्यात । ज्ञानया आनन्दं जाःपिं व
बुद्ध दर्शन यःपिं बुद्धया दर्शन यायेगु मनसुवापिं भिक्षुपिं
काय् दाजुकिजापिं त्याग याना थन च्वना विज्यात ।” 12

आः थौंकह्ले धाःसा जनक शिक्षा सामग्री उत्पादन केन्द्रया प्रत्येक
प्रकाशनय् थुगु खँ मंत । स्वयम्भू पुराणया नेपाल सृष्टिया
खँया थासय् मेगु पुराण वा लिपाया बंशावलीया कथं श्रीकृष्णं
पर्वत् छेदन याना लः पिछ्वःगु खँ प्रकाशित यायेगु यात ।

नितां स्वतां खँ बिया यथार्थं सत्य पाखे विचार छ्वयेगु कुतः
मजू ।

कान्तिपुर उपत्यकाय् (स्वनिगलय्) अतीत बुद्धपिं

नेपालय् बुद्धधर्म लिसें नेपालया इतिहासं स्वापू तथा च्वंगु
दु । नेपाल उपत्यका गुलि पुलां, उलि हे थनया बुद्ध-धर्म नं
पुलां । दीपंकरादि अतीत तथागतपिनि सम्मान व स्वयम्भू
महाचैत्यया सम्मान थ्व हे धारणाय् जुया च्वं च्वन ।

दीपंकर तथागत त्रिकाल बुद्धपिनि मध्यय् गौतम बुद्धया
बोधिसत्त्व प्रणिधान याना बिज्याकहा अतीत तथागत खः । अतीत
बुद्धपिनि प्रति श्रद्धा भक्ति तसे थ्वसपोल दीपंकर
तथागतयात नं नेपालय् बिज्याका पूजा सम्मान याना तःगु जुया
च्वन । 13

हानं थ्वसपोल अतीत तथागतपिनि क्रम कथं स्वयम्भू
महाचैत्यया बीजारोपण जुये सिबे न्हचवः याम्ह तथागत जुया
च्वन । छायाधाःसा दीपंकर तथागत जुया बिज्याये धुंका
कौडिन्य, मङ्गल, सुमन, रेवत, सोभित, अनोमदर्शी, पद्म, नारद,
पक्षोत्तर, सुमेध, सुजात, प्रियदर्शी, अर्थदर्शी, धर्मदर्शी, सिध्दार्थ,
तिष्य, पुष्य तथागत जुया बिज्याःगु तथागत क्रमया वर्णन दु ।
पुष्प तथागत जुया बिज्याये धुंका विपश्ची तथागत जुया
बिज्यात । थ्वसपोल विपश्ची तथागत निसेंया वर्णन स्वयम्भू
पुराण लिसे स्वाना च्वंगु दु ।

सत्ययुग्य् बन्धुमति नगरं विज्याकम्ह विपश्वो बुद्धं नाग-
हृदय् जामाच्चय् विज्याना पलेपुसा ह्वला विज्यायेवं स्वयम्भूया
वीजारोपण जुल । विपश्वी बुद्धं लिपा अरुणपुरं शिखि बुद्ध
विज्यात । विपश्वो बुद्ध पिना विज्याःगु पलेपुं ह्वःगु रत्नमाः
पनेस्त्रां दयुइ स्वयम्भू ज्योति रूप प्रकाश जूगु शिखि बुद्धं
ध्यनाच्चय् विज्यासे दर्शन याना विज्यात । अनं लिपा तेत्रायुग्य्
अनुपम नगरं विश्वभू बुद्ध विज्याना फूच्चय् विज्यामे लखच्छि
दाफा स्वां छाया स्वयम्भू दर्शन याना विज्यात । थनंलि चीन
मंजुश्री बोधिसत्त्वं दहंया लः कुतुवालं पिछ्वना थुगु उपत्यका च्वा
वहःगु याना विज्यात । ह्वापांम्ह जुजु धर्माकर जुया विज्यात ।
थ्वयां लिपा क्षेमावती नगरं क्रकुच्छन्द बुद्ध विज्याना स्वयम्भू
ज्योति रूप दर्शन याना विज्यात । हानं वाक्यं वाक्यमती खुसि
सृजना याना विज्याःगु जुल । वसपोल च्वना विज्याःगु पर्वत-
यात फूच्च धाःगु जुल । थ्वया नं लिपा द्वापर युग्य् शोभावती
नगरं कनकमुनि बुद्ध व काशी (वनारस) देशं काश्यप बुद्ध
नेपालय् विज्याःगु जुल । 14

थन विचाःयाये वहः जू, थ्वसपोल अतीतया तथागतपिनिगु
नां व क्रम पालि परम्परा लिसे पाय्छि जुया च्वंगु दु ।
च्चय् न्ह्यथनागु कथं बन्धुमती नगरं विज्याकम्ह विपश्वो बुद्धया
पालय् वसपोल बोधिसत्त्व सत्यधर्म खः । जातक अट्टकथाय्
विपश्वी बुद्ध बन्धुमती नगरयाम्ह जुया च्वन । हानं थ्वस-
पोलया इलय् बोधिसत्त्व अतुल धयाम्ह जुजु जुया च्वंगु खः ।
अरुणपुरं विज्याकम्ह शिखि बुद्धया इलय् बोधिसत्त्वया

क्षेमंकर धका धया तथाय् पालि वर्णनं श्वसपोलया नगर
 अरुणवती खः । हानं बोधिसत्त्व अरिन्दभ जुजु धका कनातल ।
 वथे हे विश्वभू बुद्ध अनुपम नगरयाम्ह वा नगरं बिज्याकम्ह
 धका धया तःगु खँ पाय्छि ज्वःलाः । तर अबले छी बोधिसत्त्व
 जुया बिज्याकम्ह छखे पर्वताख्य धयाम्ह खःसा पालि वाङ्मयय्
 सुदर्शन धयाम्ह जुजु खः । ऋकुच्छन्द बुद्ध क्षेमावती नगरं
 वज्याकम्ह धका धया तथाय् पालि ककुसन्ध खेम (क्षेम)
 नगरयाम्ह धका धया तःगु दु । कनकमुनि बुद्ध शोभावती नगरं
 बिज्यात, हानं अबले बोधिसत्त्व धर्मराज जुया च्वन । पाली
 सोभवती नगरयाम्ह कोणागमन बुद्धया पालाय् बोधिसत्त्व
 पवराज ज्जु जुया च्वन । काश्यप बुद्ध काशी बिज्याःम्ह
 हानं वसपालया इलय् बोधिसत्त्व जोतिराज जुया बिज्यात ।
 पाली काश्यप बुद्धया जन्म जूगु नगर वारणसी खः । वसपोलया
 इलय् बोधिसत्त्व ज्योतिपाल धयाम्ह ब्राम्हण युवक जुया च्वन । ¹⁵

थुकथं अतीत बुद्धपिनि नां व क्रम संस्कृत व पालि
 वाङ्मयय् पाय्छि जुइक खने दु । नगरया खँ व आयू प्रमाण
 खँ नं पाय्छि जू । श्वसपोल अतीतयापिं तथागतपिनि पालय्
 बोधिसत्त्व नां जक गुगुं पाय्छि, गुगुं मजू । थथे जुया नं
 पालि त्रिपिटकय् अतीतयापिं तथागतपिं नेपालया थुगु उपत्यकाय्
 बिज्यागु वर्णन खने मद्दु । थुकथं स्वयम्भू पुराणं ह्यापाया
 तथागतपिनिगु वर्णन पौराणिक कथं याःसां तथागतपिति क्रम,
 नां व देशया नां प्राचीन परम्परा कथं लुमंका तःगु म्ह
 महत्वपूर्ण मजू ।

लुम्बिनी, कपिलवस्तु व देवदहस गौतम बुद्ध

“हिमालयया क्वय् (पार्श्वय्) च्वंगु माथनय् आदित्य कोशल वासी (आदिच्च, सूर्य) गोत्रया साकीय (शाक्य) जातिया कुल ऋजू स्वभावहा जुजुया जि प्रव्रजित जुया खः ।”¹⁸ थूगु वाक्य गौतम बुद्धया जाति व कुलया खँकना च्वंगु दु । लिसें वसपोल जन्म जुया बिज्याःगु थाय्या खँ न्ह्यथं । थ्व राज्य शाक वनय् स्थापित जुया च्वंगु जुल । शाक वनय् च्वनीपि जुया न थनया वासिन्दापित शाक्य धाःगु जुया च्वन । शाक्यतय्गु राजधानी हे कपिलवस्तु खः । जातक कथ थन पःखालं चाःहीका तःगु जुया च्वन । महावस्तु कथं अक थन पःखाः न्हेवः दु । सिद्धार्थं गौतमं थः नीगुदँ दुबले कपिलवस्तुया देलुखां पिहा बिज्याना महाअभिनिष्क्रमण याना बिज्यात । हानं खुदँ लिपा बुद्धत्व प्राप्त जूगु पाय्छि दच्छि धुंगु स्वायापुह्नी खुनु वसपोल बुद्ध जुया कपिलवस्तु दुहाँ बिज्यात । अबले वसपोल न्यग्रोधया आरामय् (कपय्) च्वना बिज्याःगु खः । बुद्धत्व प्राप्ति लिपा न्यादँ क्यंगु दँय् जुजु शुद्धोदन निर्वाण जुया बिज्याःगु जुल । थ्व हे इलय् शाक्य व कोलियपिनि रोहिणी खुसिया लःया खँय् ल्वापु जूगु जुयाच्वन । बुद्ध वैशाली बिज्याना थुगु तःल्वापु छयना बिज्यात । थुगुले नं बुद्ध न्यग्रोधया आरामय् च्वना बिज्याःगु खः । थूगु यात्रा हे बुद्धया निकोगु कपिलवस्तु यात्रा खः । थ्वयां लिपा बुद्धं स्वला गनं विमाज्यसे कपिलवस्तुस बिहार याना बिज्यात । थ्वहे बुद्धया फिन्यागूगु वर्षावास खः । थ्व बुद्धया स्वकोगु कपिलवस्तु यात्रा व बिहार याना बिज्याःगु समय खः । हानं छको गबले विडूडभं शाक्य

तयेत नाश यायेत स्वया च्वन, अवले बुद्ध कपिलवस्तुया सीमा क्षेत्रया किचः मद्गु सिमा क्वय् फेतुना बिज्याःगु जुया च्वन । थुखे पाखे किचः दुगु सिमाक्वय् च्वना बुद्धं ज्ञातृवन्धुपिनि किचः सिच्चुसे च्वं धायेवं विडूडभ सुंक कोशल लिहाँ वन । बुद्धं थये स्वको तरु शाक्यवन्धुपिनि रक्षा याना बिज्याःगु वर्णन दु । कपिलवस्तुस बुद्धयागु थ्व अन्तिम दर्शन कीसं याये फुगु जुल ।¹⁹

“देवदह सुत्त” या देशना भगवान बुद्धं देवदहय् याना बिज्याःगु खः ।²⁰ देवदह नं शाक्यपिनिगु हे निगम खः । थनया हे मङ्गल पुष्करनी च्वंच्वना बिज्याःबले सिद्धार्थं गौतमं राहुल कुमार जन्म जूगु खँ न्यना बिज्याःगु खः । बुद्ध ह्लापां कपिलवस्तु बिज्याःबले कोलिय जुना बिज्याःगु खँ काल उदायीया प्रार्थना प्रसंगं सी दु । “देवदह सुत्त वण्णना” कथं देवदह निगमया सहाराय् स्वयं बुद्ध लुम्बिनी वनय् नं विहार याना बिज्याःगु जुया च्वन ।²¹

नेपाल उपत्यकाय् बुद्ध

आः ऐतिहासिक शाक्यसिंह गौतम बुद्ध थुगु नेपाल उपत्यकाय् बिज्याःगु विषयय् बिचाः याये । स्वयम्भू पुराण कथं वसपोल बुद्ध थः शिष्यपि महाकाश्यप, आनन्द सहित ५०० भिक्षु संघं लिचका थन बिज्यात ।

वंशावली कथं हुमतिया काय् जितेदस्ति जुजु जुल । थुहा जुजु अर्जुनया आग्रहय् युद्धय् कौरवतलिसे त्वायेत वन । थ्वया राज्यकालय् हे शाक्यसिंह बुद्ध कपिलवस्तुं नेपालय् बिज्यात ।

स्वयम्भू व मंजुश्री चैत्य्य् विज्याना गोपुच्छाग्र चैत्य्य् विज्यात । अन चूडा भिक्षुणी नं वसपोलया पूजा यात । अन सारिपुत्र, मौद्गल्यायन, आनन्द आदि आपालं ब्राह्मण क्षत्रीय भिक्षुपि व आपालं बोधिमत्त्वपि दुगु खः । अनं वसपोल गुह्येश्वरी व नमोबुद्ध पर्वतय् विज्यात । नमोबुद्धय् थःगु ह्लापाया जन्मया (अस्ति) तिसा पिकया क्यना धुंयात ला ध्यना नकागु चय्या नं कना विज्यात । अनं वसपोल थःह्य मांयात उपदेश विया विज्यायेत स्वर्गं विज्यात । वसपोलया गुलि शिष्यपि नेपालय् तुं च्वना विज्याःगु जुल ।²²

थुपि वर्णन शैलीं बुद्ध नेपालया थुगु उपत्यकाय् विज्याःगु खँय् ऐतिहासिक तत्त्व गुलि खने दु अर्थे स्पष्ट जू । वर्णनय् अति-रंजन दुसां जातकीय शैली नं दुगु जुया च्वन । खँक्वः हनेगु ज्याय् धाःसा थन त्वाकःबुकः हे जुल । कुरुक्षेत्रया त्वापु यायेत जितेदस्ती महाभारतया युद्धय् वगु ई व बुद्ध नेपालय् बिज्याःगु ई व खँ व हे व हे मखु । थ्व आधारय् यक्व टिप्पणी यायेगु नं इतिहासकारपिसं मयाःगु मखु ।²³ थन थाय् विचारनीय खँ छ्गू नं दु । वर्णन कथं बुद्ध नेपालं मांयात स्वर्गय् वना उपदेश ब्यू बिज्याःगु जुया च्वन । जुजु शुद्धोदन निर्वाण जुइ धुंका रोहिणी नदीया लःया खँय् त्वापु जूबले बुद्ध निगूगु बार कपिलवस्तुस विज्याःगु खः । अनं लिपा मंकु पर्वतय् वर्षावास च्वना बिज्याना न्हेगूगु वर्षावास यायेत मांयात उपदेश त्रियेत त्रायत्रिंश देवलोकय् बुद्ध बिज्याःगु वर्णन त्रिपिटकय् दु । थुखे नेपाल उपत्यकां मांयात उपदेश बीत स्वर्गय् विज्यात धयागु खँ, उखे कपिलवस्तुं

मंकुल पर्वत जुना त्रयत्रिंश देवलोक्य् बिज्याःगु वर्णन । मेगु खँ, मंकुल पर्वतया बारे आ; तकं थन च्वंगु हे पर्वत धयागु सर्वमान्य निर्णय मजूनि । हानं मेगु खँ सुनापरान्तया मनूत हारां धयागु खँ नं थनथाय् हे वया च्वंगु दु । अथे धका मकुल पर्वत हे नेपाल उपत्यकाया गुगुं पर्वत धका जि धाये त्यनागु मखुनि । थन स्थिति जक न्ह्योने तयागु जुल ।

ऐतिहासिक शाक्यमुनि बुद्धयात नेपाल उपत्यकाय् बिज्याका नेपाल महात्म्यं रुन हे विचित्र चरित्र बिया तःगु खने दु । च्वया तःगु दु, “सौराष्ट्र देशं बिज्याना इन्द्रिययात वशे तथा तःह्य बुद्धावतारं नं मणिधातुस तपस्या याना विज्यात । अले पञ्चाग्नि ज्वालां वसपोलयाके वःगु चःति मणिमती नदी पिहाँ वल । बुद्धया तपस्या खना गिरिजा (पार्वती) लय्ताया बज्रयोगिनी नामं प्रकट जुया धया बिज्यात, शिवं रचना याना तःगु थुगु क्षेत्रय् छलपोलं नं तपस्या याना विज्यात । उकिं हे बुद्ध ! थुगु थासय् (उपत्यकाय्) शैव आचारय् जुइपिं व बौद्ध आचारय् जुइपिं मनूत अवश्य दइ । हे प्रभु ! बागमती व मणिमतीया दोभानय् बांलागु क्षेत्रय् शिवधर्मय् वंहा जुया लिग स्थापना याना विज्याहुँ । गिरिमुताया थुगु खँ न्यना बिज्याना कारुणिक बुद्ध उगु दोभानय् “कारुणिकेश्वर लिग” स्थापना याना विज्यात ।”²⁴ स्वयम्भू पुराणया बौद्ध दृष्टिकोणयागु शाक्यमुनि बुद्ध नेपाल उपत्यकाय् बिज्याःगु वर्णन व थुगु “नेपाल महात्म्य” या शैवी दृष्टिकोणया शाक्यमुनि बुद्ध नेपाल उपत्यकाय् बिज्याःगु वर्णनय् गुलि गथे पाः विचार याना स्वये बहःजू ।

आः हानं मेगु दृष्टि छको बिचाः याना स्वये । महावंशय् बुद्ध श्रीलंका द्वीपय् स्वको बिज्याःगु खँ दु ।²⁵ ह्लापांगु वार

बुद्ध श्रालंका विज्याःबले अनोत्तप्त दह (मानसरोवर) य् भोजन
याना विज्याःगु खः । उत्तर कुर्षं भिक्षा कया विज्याना अनो-
त्तप्त दहनय् भाजन याना विज्याना श्रालंका विज्याःबले नेपाः
जुना वा नेपालया फुसं हे लाःगु जुल । बुद्धत्व प्राप्ति गुँला लिपा
पूष पुत्ती खुनु (फुस्सपुण्णमियं) श्रीलंकाय् बुद्ध थ्यंकः विज्याःगु
खं नं च्वया तःगु दु ।²⁶ वथें हे बर्माया बौद्ध इतिहासय् नं
बुद्ध बर्माय् विज्याःगु खँ दु । थुकथं थःथः देशय् हे श्रद्धालु-
बौद्धपिसं शाक्यमुनि बुद्धयागु दर्शन यात । तर नेपाली श्रद्धालु-
पिसं नेपाल उपत्यकाय् शाक्यमुनि बुद्धया गुगु दर्शन यात, उगु
दर्शन अप्वः थीक व लिक्क लाः । बुद्ध-धर्मय् वा पालि वाङ्-
मयय् हिमालयया गुगु आकर्षण व सजीव चित्रण दु व अनुभवया
सार खः । हिमालयया छगू अरण्यकुटिकाय् बुद्ध च्वना विज्याःगु
वर्णन रज्जमुत्त (संयुक्त निकाय) य् दु । “उत्तरका” धयागु
जनपद गुगु राज्यय् खः, आःतकं विवाद तिनि । थ्वयात पाठ
भेदं कुमू व खुमू नं धाः । थ्व कुलुतयेगु थाय् खः । तर थुपिं
कुलु (बुमू, खुमू) सु खः आःतकं निर्णय मजूनि ।²⁷ कपिलवस्तु
निम्नोधारामय् विज्याना च्वंबले ह्यापांगु कपिलवस्तुया आगमनया
इलय् हे बुद्धं थः किजा नन्दयात भिक्षुयाना विज्यात । नकतिनि
इहिपाः जूहा नन्दं भिक्षु जुइ धुंका नं थः कलाः जनपदकल्याणी
लुमंका च्वंच्वन । बुद्धं वयात बोध यायेत उत्तर पाखे ब्वना
यंका विज्यात ।

नेपाल उपत्यकाय् बुद्ध-धर्मया प्रवेश

नेपाल उपत्यकाय् बुद्धया इलं निसें ववनेया माथं देशत लिसे
वये वनेगु जू । अबले नेपाल उपत्यकाय् नेपालतये राज्य खः ।

नेपारतयेत किराती नं धाइ । बुद्धया जीवन कालय् उनी न्यायेत
 वःपि व्यापारित लिसे भिक्षुपि नेपाल उपत्यका विज्याःगु वर्णन
 नं दु ।²⁸ “भन्तेपि, नेपाःया लँ धायेगु हे ल्वहँव थथ्याः क्वथ्याः
 जक खः, उंठया जनफार्थे ख ” धका धाःसा इपि भिक्षुपि
 व्यापारित लिसें नेपाल उपत्यकाय् विज्यात । तर थनया तःसकं
 तःच्वःगु ख्वाउँ नये मफया वसपोलपि लिहाँ तुं विज्यःत । थुकथं वस-
 पोल्पि थन आपाः च्वना विमज्याःसां थनया निवासीपिसं भिक्षुपि
 दर्शन याये खंगु (थुंगु प्रसंगय् थन) ह्लापां खः ।²⁹ बुद्धयागु
 जोवनया अन्त पाखे कोशलया विडूडभं कपिलवस्तुस आक्रमण
 याःगु वर्णन पालि त्रिपिटकय् दु । थथे आक्रमण याःवले गुलि
 शाक्यत नेपाल उपत्यकाय् दुतित जुइ । छुं समय लिपा कोलिय
 गणतन्त्रयापि नं कोशलया राजतन्त्रया प्रभावय् च्वने थाकुल ।
 वज्जित मगधं दुःख बिया अन च्वने थाकु चाल । अले थुपि नं
 नेपाल उपत्यकाय् दुतित जुइ । छायाःधाःसा छखे च्वने थाकुगु
 मेखे नेपाल उपत्यकाया प्राचीन अभिलेखया ई तक्कं थुमिसं
 वांलाक बसोवास याना च्वने धुं कूगु खँ दु । मूल सर्वास्तिवाद विनयय्
 बुद्धया अन्तिम इलय् पाखे कपिलवस्तुया आपाल शाक्यत नेपाल
 उपत्यकाय् वःगु खँ दु ।³⁰ लिच्छविकालया तेबहाःया अभिलेखय्
 शाक्यवंशी भिक्षु प्रियपाल व चाय्बहीया अभिलेखय् भिक्षु
 वन्धुभद्रया नां स्पष्टं वया च्वंगु दु । येया पुलांगु निगू बस्तिया
 नां कोलीग्राम व दक्षिण कोलीग्राम खः ।³¹ अभिलेखया
 “वृज्जिकरथ्या” उल्लेखं वज्जितयेगु अस्तित्व नं नेपाल उपत्यकाय्
 क्यं ।³²

कपिनवस्तुं वःपि शाक्यपि मध्यम् आनन्द महास्थविरया परिवारपि नं दुगु खं च्वया तःगु दु । आनन्द भन्ते थः परिवारपि लिसे नापलाना बिज्यायेत व्यापारिपि नाप थन नेपाल उपत्यकाय् विज्यात । हानं थनं लिहाँ बिज्याःबले पुं नःगु तुतिया पतिचा खना बुद्धं भिक्षुपित चिकुथाय् लाकां न्ह्यायेगु विनय आज्ञा जुया विज्यात ।³³ कोशलयाह्य विडूडभं कपिलवस्तुस आक्रमण याःबले बुद्ध न्हेच्यादति दुगु खः । उकिं बुद्धयात किचःथं मतोतीह्य आनन्द भन्ते थुगु अवस्थाय् नेपाल उपत्यकाय् परिवार विचाःयायेत विज्यायेगु ह्य हे सम्भावना दु । बुद्धया जीवत अवस्थाय् आनन्द भन्ते उपत्यकाय् बिज्याःगु मलेकं लाकांया सम्बन्धय् बुद्धं विनय खं आज्ञा जुया बिज्यायेगु सम्भव मदु । मेगु खं पालि विनय कथं सोण कोलिविस स्थविरया कारणं लाकां न्ह्यायेगु सम्बन्धय् विनय दः वंगु जुया च्वन । सम्पन्न कुलं प्रव्रजित जुया बिज्याकह्य सोण स्थविरया कष्ट खना बुद्धं छवः तलुवाया लाकां न्ह्यायेगु विनय विहित याना बिज्यात । लिसें लिपा तुनी घाः जूपि तुति स्याःपिसं नं लाकां न्ह्याये ज्यूगु विनय दत । थुगु प्रसंग तोता विचाः याःसा आनन्द भन्ते क्षीणाश्रव जुया विज्याये धुंका जक नेपाल उपत्यकाय् बिज्याःसा बिज्यायेगु सम्भव दु । छाय्धाःसा बुद्धया परिनिर्वाणं लिपा वसपोल आनन्द भन्ते तृष्णा क्षय पाखे तल्लीन जुया बिज्याःगु दु । वयां लिपा वसपोल संगायना कार्यय् व्यस्त जुया बिज्यात ।

नेपालय् जुजु अशोक

देवतापिनि यःह्य जुजु अशोक लुम्बिनी बिज्याःगु खं आःतकं लुम्बिनी धस्वाना च्वंगु अशोक-स्तम्भं नवाना च्वंगु दु ।

वमरोलं लुम्बिनी “हिद बुधे जाते” थन बुद्ध जन्म जुया विज्यात थयागु उद्गार त्वहँथामय् किका विज्यात । थुकिं महापरिनिर्वाण सूत्रय् “इध तथागतो जातो” “थन तथागत जन्म जुल” धका च्वया तःगु लुमंका बू । दिव्यावदानय् च्वया तःगु कयं जुजु अशोक ह्लापां लुम्बिनी दुहाँ बिज्याःबले नं उपगुप्त स्थविरं जवगु ह्लाः ब्वयेका “अस्मिन् महाराज प्रदेशे भगवान् जातः” महाराज थुगु प्रदेशय् भगवान् जन्म जुया विज्यात धका धया विज्याःगु जुया च्वन ।

ह्लापा ह्लापाया जुजुपि वन विहार यात्रा याः वनीगु खः । थुगु यात्राय् मृगादि शिकार याइगु व नाना प्रकारया आमोद प्रमोद जुइगु खः । तर देवतापिनि यःह्य प्रियदर्शी जुजु थःगु राज्याभिषेकं फिदँ लिपा संबोधिया अनुशरण यासँ निसँ धर्म यात्रा याना विज्यात । थःगु राज्याभिषेकं नीदँ धुंका देवतापिनि यःह्य प्रियदर्शी जुजु थन लुम्बिनी बिज्याःगु खः । अशोकं थन द्यगः चैत्य नं दयेकल । स्वर्ण मुद्रा लाख दान यात ।³⁴ बहुजन हित व सुखया निति हे अशोकं धर्म लेख च्वका विज्याःगु खः । थुजागु शिलालेखयात प्रमुख कथं फिप्यंगू शिलालेख, न्हेगू स्तम्भ लेख, निगू कनिग अभिलेख, निगू चीहाःगु शिलालेख व भाब्रू शिलालेख, खुगू चीहाकःगु स्तम्भत गुहालेखत आदि कथं न्ह्यथनेगु याः । लुम्बिनी व निग्लीहवाय् च्वंगु स्तम्भ लेख चीहाकःगु स्तम्भ लेखय् ल्याःखाना तइगु जुया च्वन । लुम्बिनी च्वंगु स्तम्भ-लेख देवनागरी आखलय् थथे खः-

देवानपियेन पियदसिन लाजिन वीसति वसाभिसितेन
अत्तन आगाच महीयिते हिदबुधेजाते सक्कमुनीति

सिलाविगडभीचा कालापित सिलाथमे च उसपापिते
 हिद भगवं जातेति लुंमिनि गामे उबलिकेकटे
 अठ भागिये च

थुकिया साधारण अर्थ खः, देवतापिनि यःहा प्रियदर्शी जुजु
 राज्याभिषेक्या २० ईं धंगु दैय् थः हे विज्यात । थन बुद्ध
 शाक्यमुनि ब्रुगुलिं “सिला विगडभीच” याना छगः त्वहँथां
 थंका विज्यात । थन भगवान ब्रुगुलिं धका लुंमिनि गांयात
 उवलिक (वनिमुक्त) याना विज्यात हानं अष्टभागीय (च्याव्वया
 भागी) नं ।

थुकिया पूरा अर्थ व्याख्या तहाकः जू । थ्वया छुं अध्ययन
 लुम्बिनी छगू ऐतिहासिक विवेचना (२) स यायेगु मती तया
 च्वना । उकिं थन थुलि हे धाये फु अशोक जुजु लुम्बिनी बुद्धया
 जन्मभूमि दर्शन यायेत विज्यात । अनं लिपा कपिलवस्तु विज्यात
 धका दिव्यावदानय् च्वया तःगु दु । थन नं वसपोलं त्वहँथांत
 स्वाना विज्यात । उकिं मध्यय् अभिलेख दुगु निग्लीहवाय् च्वंगु
 त्वहँ थांया खँ च्वय् हे च्वये धुंगु दु ।

कपिलवस्तुस जुजु अशोकं स्वया विज्याःगु थाय्, मध्यय्,
 दिव्यावदान कथं स्वीनिगू महापुरुष लक्षण जुजु शुद्धोदनं खना
 विज्याःगु थाय्, शाक्यवर्ध धयागु देवकुल, असित ऋषि
 सिद्धार्थ गौतम बुद्ध जुइ धका धया विज्याःगु थाय्, सिद्धार्थ
 गौतमयात लिपि ज्ञान ब्यूगु थाय्, सिद्धार्थ गौतमं शिल्प बिद्या
 क्यना विज्याःगु थाय्, बोधिसत्त्वया व्यायाम शाला, वृद्ध, सीह्य

आदि बोधिसत्त्वं खना बिज्यागु थाय्, बोधिसत्त्व बालखकालय् ह्नापां
 ध्यान याना बिज्याःगु जम्बुक वृक्षया थाय्, सिद्धार्थ गौतमं
 बाचा इलय् महाभिनिष्क्रमण याना बिज्याःगु लुखा आदि न्ह्यथने
 बहः जू । थनं लिपा जुजु अशोक मगध पाखे बिज्यात, गन
 श्रमण सिद्धार्थ गौतमं बिम्बिसार नापलाना बिज्याःगु खः ।³⁵ थुगु
 यात्रा वर्णनया ऊवः अनं लिपा बुद्ध-जीवनया घटना ऊवः लिसें
 न्ह्याना च्वंगु जुल । जुजु अशोक बुद्धया महापरिनिर्वाण भूमि
 तकं बिज्यात । सारिपुत्र व मोद्गल्यायनथे जाःपि अग्रश्रावकपि
 व आयुष्मान आनन्दथे जाःह्य श्रावकया पुण्य-स्मृति बीगु थासय्
 नं बिज्यात । तर थन हिमवन्त प्रदेश वा नेपाल उपत्यकाय्
 बिज्याःगु खँया गनं संकेत मदु । अथे नं थ्व सम्बन्धया खँय्
 छुं विचाः याये ।

नेपाल उपत्यकाय् अशोक

नेपाल उपत्यकाय् अशोक जुजु बिज्याःगु बारे वंशावली
 कथंया वर्णन दु । थुको (Sthonko) जुजुया राज्यकालय् पाटलि-
 पुत्रयाम्ह जुजु अशोक नेपाल (उपत्यका) या पवित्र स्थलया
 कीर्ति न्यना थः गुरु उपगुप्त लिसें नेपाल (उपत्यकाय्) यात्रा
 याः बिज्यात । वसपोल जुजु परिवार लिसें बिज्याःगु खः ।
 पवित्र स्थलया दर्शन याना, पवित्र लखय् मोल्हुया बिज्यानालि
 स्वयम्भू, गुह्येश्वरी, च्याहा वीतराग बुद्धया चैत्यया दर्शन नं
 याना बिज्यात । वसपोल जुजु आपालं चैत्य नं दयेका बिज्यात ।
 थः म्हाय् चारुमतीया विवाह क्षत्रीय जुजु देवपाल लिसें याना
 बिया बिज्यात । हानं ३६०० पी बु नं बिया बिज्यासे थःगु
 देशय् लिहाँ बिज्यात । थ्वयां लिपा चारुमती व देवपालं देव-

पाटन देश स्वना बिज्यात । उमेर वनेवं चारुमती व देवपालं
त्यंगु जीवन धार्मिक पूर्वक हनेगु विचाः याना बिज्यात । हानं
निगू विहार अलग अलग नं दयेकेगु याना बिज्यात । चारुमतीं
विहार दयेका भिक्षुणी कथं त्यंगु जीवन हना बिज्यात । तर-
देवपालं थःगु विहार पूर्ण याना विज्याये मखना नुगः मछिका
जीवन तोता बिज्यात ।³⁶ चारुमतीं दयेकूगु चाय्वही आःतकं
दनि । चाय्वही अशोककालीन धाइगु व चारुमतीं दयेका बिज्याःगु
धाइगुली छुं पुरातात्त्विक प्रमाण आः तकं मलूनि । अथेसां थनया
क्षेत्रय् बुद्ध व संघ प्रति श्रद्धा व भक्ति तथा दानादि याइगु
श्रद्धालु बौद्ध महिला परम्परा लिच्छविकाल तकं स्वाना च्वंगु
प्रमाण लूगु दु ।³⁷ थ्व थाय् छगू प्राचीन ऐतिहासिक स्थल खः ।
थ्व हे थासं नेपाःया विभिन्न युगया प्रमाणया स्वापू बीगु नं
याः । चाय्वही व चारुमती विहार छगू हे खः ।³⁸ महावंश व
दापवंशय् अले अशोकया अभिलेखय् चारुमती नांहा म्हाय्या
व नेपाल यात्राया वर्णन मदु । गबलें इतिहासय् चारुमतीया
नां म्हाय्यम्ह संघमित्रा लिसें न्ह्यथंसां, देवपालया नां जिलाजम्ह
अग्निब्रह्मा (संघमित्राया भात) लिसें न्ह्यथंसां मूलश्रोत मक्यं ।³⁹
भाषा वंशावली कथं विचाः याःसा मंजुबहाल चाय्वही वृषदेव
जुजुं दयेकूगु खः । चाय्वही घंदो चैत्य नामं नं प्रसिद्ध जुल ।
मध्यकाल तकं थुगु चाय्वही चैत्य थ्व हे घंदोचैत्य नामं प्रसिद्ध
नं जुया च्वन ।⁴⁰

यलया प्यंग थू

यलया प्यंगू दिशाय् च्वंगु प्यंगः थूर व दथु पाखे लाःगु
पिम्त्रहाः या चिलंचो चैत्ययात जुजु अशोकं दयेकूगु धका थौकन्हे तकं

बौद्धपिसं धाइ । तर ध्व धापू गबले निसें गनं निसें गुगु विश्वासं
धया वया च्वंगु धयागु खँ विचारनीय हे तिनि । वंशावली
कथंया लिधंसाय् जुजु अशोकं नेपालय् वया पवित्र नदी मोल्हुया,
स्वयम्भू, गुह्येश्वरी दर्शन याना यक्व चैत्य दयेकूगु वर्णन याना
तःगु दु । कपिलवस्तुं नेपाः वःम्ह सुनयश्री मिश्र ब्राह्मणं प्यंगू
युगया स्मृति वीगु अशोकं दयेकूगु थूरत मध्यय् छगः थूरया
थाय् विहार दयेकेत थाय् त्यल । छगः थूरय् दुने 'विदोल'
ज्वारात तया फुक्क थू जीर्णोद्धार नं यात ।⁴¹

थुगु चाद्वं दयेका तःगु थू अशोकया इलय्या पुलां पुलांगु बौद्ध
स्तूप थें हे च्वं । सांचीया स्तूप शैली व श्रीलंकाया प्राचीन स्तूप
शैली लिसे थुपि थूरया शैली सरलताय् उतिउति च्वं । याउंके
हे अशोकं दयेकूगु भारतया स्तूपया स्वरूप व यलया स्तूपया
स्वरूपया तुलना यायेबले गनं हे उतिग्यगु मद्दु धायेगु⁴² पाय्छि
मजू । हानं अशोकं बलय् स्तूप दयेके ब्यगु खःसा निश्चय नं
भारतया कारीगरतयेसं ज्या याःगु दइ, थुगु स्थितिस सांची व
सारनाथया स्तूप लिसे थनया थूरया छुं छुं साम्य रूप खने
दये माःगु खः, तर थथे खने मद्दु⁴³ धायेगुला फन हे पाय्छि
मजू । सारनाथया वा सांचीया थौकन्हेया स्वरूप अथें स्वया अनं
लिपा तपं तःगु श्रद्धाया छायेपा मचीकुसे स्वयेवं न्हागुं कला
वास्तुकलाय् पिने हे कालिगढ वयेमाः तायेवं थथे भ्रम जुये
फुगु जुल । थथे धयागुया अर्थ थूर जुजु अशोकं हे दयेकल
धाये त्यनागु मखु । बरु चाद्वं चैत्य दयेकेगु पुलांगु परम्परा
पाखे च्वलां सुया क्येनेगु थुगु परम्परा प्यंगः थूरय् दुगु
खँ क्येनेगु हे जक थनया अभिप्राय खः । "थुगु थू

मूलतया महायानी स्वया हीनयानी हे अप्वः खने दु । थुकीयागु निर्माण साप सरल व ब्वसा बिलकुल मामुली जूगुलि थुगु मेगु स्थापत्य कला स्वयाः न्ह्योयागु एवं बौद्ध-दर्शनय् महायानी विचारधारा पिहाँ वये न्ह्योयागु जुइमाःथे च्वं” धयागु तर्क दुग्यः जू ।⁴⁴ वंशावली कथं सुन्दर धयाह्य गथु बनियां पूच्व थूल दो चैत्यया प्रतिमा स्थापित याःथे⁴⁵ थूरय् पंच बुद्धया प्रतिमा लिपा श्रद्धां तल जुइ ।

थुगु थूरया बारे वंशावलीया मेमेगु धापू नं मदुगु मखु । जुजु वीरध्वजयात ह्यागसय् सर्वेश्वरं (द्यवं) ब्वाल, “अन हे श्री यंत्राकारं न्यागु थुम्को दयेका ललितपत्तन धयागु नां तया नीप्यंगू त्वाःया शहर दयेका अन हे वना च्वन धाःसा उद्धार जुइ । थथे आज्ञा न्यना दयेकूगु ललितपत्तन शहर खः ।⁴⁶ ध्व हे बाखँ वीरदेव नांह्य जुजु लिसे नं स्वाका तःगु दु ।⁴⁷ लिसें जुजु वीरदेवया हे पालय् सुन्दर धयाह्य बनियां रत्नाकर समुद्रय् वना शतकोटी धन हया छगू कोटी धन गर्भय् तया कलिगत ३६०८/९ स थुल्दो धयागु चैत्य स्थापना यात धका नं धाइ ।⁴⁸ तर थुपि ब्याक्क बाखँ हे जक खः । थुम्को हे थूर अर्थय् कायेवले व यल दे स्थापनाया विषयय् थुपि ब्याक्क खँ पुवंगु व दुग्यःगु खँ मखु ।

थुकथं यलया थूरया अध्ययन क्रम बांलाक पुवंके मफया विशेषतः पुरातात्विक प्रमाण मदया थुकिया बारे अनेक अनुमान यायेगु जुया च्वंगु दु ।⁴⁹ थुगु स्तूपया गर्भय् सम्राट अशोक हिमवत प्रदेशय् बःगु ध्वःया सुं छह्य स्थविरं सम्भवतः काश्यप

मार्फत् छत्रया हःगु बुद्ध अस्थि तथा दयेकूगु जुइ फु।⁵⁰ थुगु
 थूया निर्माण शैली उगु इलय् दयेकूगु अशोक स्तूपया पहः कथं
 जूगुलि (अशोकं दयेकूगु स्तूप धाःगु) जुइ फु।⁵¹ अशोकया धार्मिक
 टोलीया स्थविरया शिष्य वा इमि सन्तानपिसं दयेकूगु जुइ । अले
 उगु टोलीया प्रति हे सम्मान थुक्कियात (अशोकं दयेकूगु) अशो-
 कीय थू धायेगु याःगु जुइ फु।⁵²

थुपि ब्याक्क अनुमान नं अनुमान हे जक खः । दकसिबे
 ह्लापां हिमवन्त प्रदेशया धर्मदूत मण्डल वःगुली हिमवन्तया अर्थ्य
 स्वर्निगः दुने लाःगु खँ वइ । अले धर्मदूत छ्वःपित जुजु अशोकं
 वा संघ निर्गयं अस्त्रिधानु नं बिया हःगु खँय् नं बिचाः याये
 हे मानि । अशोकया धर्मदूत मण्डलया शिष्यपिसं दयेकूगु अनुमान
 व धर्मदूत मण्डलया ज्याया श्रेय अशोकयात तकं बीगु तहाकःगु
 लँ हे जुल । अशोकया धर्मदूत मण्डलया संतान धायेगुला कन
 हे पाय्छि मजू । छायाःसा अबले तकयापि भिक्षुपि सन्तान
 परम्परा न्ह्याकीगु कथंयापि शक्ति पासा कांइपि भिक्षुपि मखु ।
 वरु “अशोकया धर्मदूत मण्डल वःगु इले निगू पुस्ता लिपा धाःसा
 ग्राह्य खः । हानं थुगु पुस्तां नेपाल पक्का बौद्ध जुइ धुंका
 अबलेया राजधानी न्यागः स्तूप वा चैत्य दयेकल । चाद्व थें
 दुगु चैत्य आःतकं दनि, गुगु भूलं अशोक स्तूप धाइगु खः ।”
 धयागु खँ नं विचारनीय जू ।

जुजु अशोकया बारे बांलाक खँ कनीगु वाङ्मयय् महावंश,
 दीपवंश, बुद्धघोषाचार्यया विनय अट्टकथा व नेषाःया प्राचीन
 अवदानत न्हय्थने बहः जू । तर थुपि सफुती नं यलथा प्यंगः

थूःया वारे छुं खने मद्दु । अशोकथे जाःह्य जुजुया वारे नं
 ब्राह्मण वाङ्मय धाइ गुलिखे शताब्दी तक सुंक च्वं च्वंगु दु ।
 अशोकया प्रभाव दतले हे वयावारे ब्राह्मण वाङ्मयं छुं मधाः ।⁵³
 उकि थुगु विषय्य न्हूगु अभिलेख वा पुरातात्त्विक प्रमाण मलू
 तले थथे अथे धाये थाकु । दिव्यावदानयागु अशोकया धर्मयात्रां
 अशोकया हिमवन्त पाखेया यात्राय् छुं संकेत मयाः । हानं
 अशोकया धर्मयात्राया स्वभाव कथं विचाः यायेवले नं थुगु
 स्वनिगलय् पवित्र तीर्थ धका वसपोल दुहाँ विज्यायेत अवसर
 मब्बू ।

अशोकया धर्मदूत

जुजु अशोक नेपाल उपत्यकाय् विज्याःगु वारे जक मखु,
 वसपोलया मनूत (धर्मदूत) नेपाल उपत्यकाय् दुहाँ वःगु विषय्य
 नं शंका मयाःगु मखु ।⁵⁴ तर अथे नं अशोकया धर्मदूतया वारे
 थुलि याउँक निर्णय याये अःपु मजू । संगीति सिधयेका जिन
 शासन प्रकाश याना बिज्याकहा मोग्गलिपुत्त स्थविरं भाविध्य
 पाखे स्वया बिज्यासे पच्चस्त देशय् नं बुद्ध शासन स्थापना
 यायेत स्थविरपि धर्मदूत कथं छ्वया विज्यात । कस्मीर, गन्धारय्
 मज्झन्तिक थेर, महिसमण्डलय् महादेव थेर, वनवासय् रक्खित थेर,
 अपरान्तय् धम्मरक्खित थेर, महारट्टय् महाधम्म थेर, यवनतयेथाय्
 महारक्खित थेर, हिमवन्त प्रदेशय् मज्झिम थेर, सुवण्णभूमी सोण व
 उत्तर थेरपि लंकाद्वीपय् थः शिष्य महामहेन्द्र व इट्टीय, उत्तिय,
 सम्बल अले भद्रसाल सहित न्याह्य थेरपि धर्मदूत कथं छ्वया विज्याःगु
 जुया च्वन ।⁵⁵ अशोकं थःगु राज्याभिषेकं फिस्वदँ धुंका तःगु

अभिलेख्य हे यवन, कम्बोज, गांधार, राष्ट्रीक व पश्चिम सीमाय
धर्म स्थापनाया निति माःगु व्यवस्था याये धुंकूवले थ्व बाङमयया
उल्लेख्य शंका यायेगु थाय् मदु । अन्तियोक, तुरमय, अनेकिन
मग, अलि रुमुन्दरपिसं तकं अशोकया धर्म विजय स्वीकार यात ।⁵⁶
सिरीया, इजिप्ट, सारेन, मोसेदोनीया थ्यंक अशोकया अभिलेखं
नां न्ह्यथं । वर्मा व थाइलैण्डया वाखनं नं अशोकया धर्मदूत
थः थः देशय् थ्यंगु न्ह्यथना च्वंगु दु ।⁵⁷ नेपाल अशोकया बाज्या
चन्द्रगुप्त मौर्यया पालंनिसं उनीया निति मगधय् नां जाःगु देश खः ।
उकिसं पेशावर पुरि, थान, भोपाल, हैदरावाद, मैसुर, विहार,
अफगानिस्तान व नेपाल (लुम्बिनी कपिलवस्तु) तक अशोकया
अभिलेख फीसं खं । थुगु अवस्थाय् अशोकया धर्मदूत स्वनिगलय्
दुने मथ्यनीगु धयागु जुइ हे थाकुगु खँ खः । अशोकया धर्मदूत
स्वनिगलय् दुने थ्यंगु खँ स्पष्ट यायेत “हिमवन्त प्रदेश” या
व्याख्या हे जक बांलाक जुइ माला च्वंगु दु ।

मज्झिम थेर हिमवन्त प्रदेशय् प्रचार यायेत बिज्यात ।
दोषवंश कथं वसपोल मज्झिम स्थविर लिसे बिज्याकपि मेपि
प्यह्य स्थविरपिनि नां नं दुगु जुया च्वन । वसपोलपि खः
कस्सप गोत्त, दुरभिसार, सहदेव व मूलकदेव । अन वसपोलपिसं
हिमवन्तया आपालं यक्खपित धर्मं थुइका बिज्यात । वसपोलपिसं
धर्मचक्र सूत्रया देशना याना बिज्यात ।⁵⁸ हानं महावंशय् हे वर्णन
वया च्वंगु दु, प्यह्य स्थविरपि लिसें मज्झिम ऋषि (इसि = भिक्षु)
हिमवन्त प्रदेशम् (हिमवन्त पदेसस्मि) बिज्यात । हानं न्याह्य
स्थविरपिसं न्यागु भिन्न भिन्न राष्ट्र (पञ्चरट्टानि) यात श्रद्धालुपि
यात ।⁴⁹ थन वित्राः याये बहःगु छगू खँ खः, छगू प्रदेश (पदेस) य्

दुने न्यागू राष्ट्र (रट्ट) दुगु अबलेया भौगोलिक शब्द । 'सासनवंस'य् हिमवन्त प्रदेशयात थुइका बीत "चीनरट्ट" चीन राष्ट्र तक क्यना तःगु खँ नं थन विचाः याये वहः जू । हिमालय तकं स्वाःगु देश चीनयात 'हिमवन्तेन एकावद्धं हुत्वा ठितं चीनरट्ट'" धया तःगु दु ।⁶⁰ थुगु वर्णन संकेत याः, नेपाल व उखे च्वंगु स्वाना च्वंगु उत्तरीय देश फुक्कयात हिमवन्त शब्द केपुया तःगु जुल । थुकि संकेत याः, स्वर्निगः सहित च्वापु दुगु उत्तरीय नेपाल व नेपालं उखे तकं मज्जिम स्थविरया नेतृत्वय् बिज्याकपि हिमवन्त प्रदेशया धर्मदूतपिसं धर्म प्रचार याना बिज्यात । गोगल वंशावलीया नेपाल "हिमवन्त शैल्य मध्यवर्तणी महारण्ये भूत भूमण्डल" खः । थुकथं हिमवत् शैलया दथुइया तःधंगु वन सहितगु मण्डल नेपाल खः । उकि हे उपत्यकाया नेपारतयेसं थुगु धर्मयात आदर पूर्वक थः नाला काःगु खँया उल्लेख व अशोकया हिमालय पाखेया धर्मदूत मज्जिम टोली ई. सं. २३६ पाखे थुगु घटना जूगु वर्णन विचाः याये वहः जू ।⁶¹

मेगु खँ, हिमवन्तय् प्रचार याः बिज्याकपि धर्मदूतपिनि ऐतिहासिकता व सम्मान धात्थे महत्वपूर्ण खः । श्रीलंकाय् धर्म प्रचारयात बिज्याकहा महेन्द्र महास्थविरया अस्थिधातु हे आः तक गन गथे दु क्खीसं मस्यु । तर हिमवन्तय् धर्मदूत जुया बिज्याकपिनि अस्थिधातुया दर्शन कीत दत । थुकि वसपोलपिनिगु ऐतिहासिकताय् पुरातात्त्विक प्रमाण बिल । हानं थुकि धर्मदूत जुया बिज्याकपि मध्यय् सःतीक व अबलेया कथं आवा गमन

अप्वःगु थासय् विज्वाकपि जुया ध्वसपोलपिनि छुं अस्थि पूजा
 सम्मान तकं याये खन । वसपोलपिनि अस्थिघातु अशोकया
 धर्मनुरागं केच्याना सांची स्थापना याना तःगु जुया च्वन ।
 कनिघमं सांचीया अप्पाद्वं थें जुया च्वंगु स्तूपत उत्खनन याना
 स्वःवले स्वंगूगु शताब्दी ई. पू. या आखलं च्वया तःगु अभिलेखत
 लुल । सम्पूर्ण हिमवन्त प्रदेशया गुरु (सवहेमवता चरिय) कल्या-
 णकारी कस्सपगोत्त धयागु खँ अस्थि थलय् पिने च्वया तल ।
 दुने अस्थि थलय् मज्झिम धयागु नां दु । हानं सोनारीया
 स्तूपया अवशेषय् च्वंगु निगः अस्थिथलय् नं छगुली कोतिया
 काय् कल्याणकारी कस्सप गोत्त, सम्पूर्ण हिमवन्तया आचार्य
 धयागु खँ दया च्वन । मेगुली कोदिनिया काय् कल्याणकारी
 मज्झिम धयागु खँ दया च्वन । थुगु हे थासय् स्वंगूगु अस्थिथलय्
 दुन्दुभिस्सारया शिष्य हिमालयया कल्याणकारी गोतिपुत्र खँ किया
 तःगु दया च्वन ।⁶² थुकथं हिमवन्त (नेपाल, तिब्बत चीन) य्
 बिज्याकपि धर्मदूतपि ऐतिहासिकपि जक मखु, धर्मदूतया ज्यां
 अस्थिपूजाया सम्मान व पूजा तकं याना तःपि स्थविरपि जुया
 च्वन ।

लिच्छविकालय् बुद्ध-धर्म

नेपाःया लिच्छविकालया अभिलेखय् खने दुपि ह्लापां
ह्लापांयापि मनुज मध्यम् किरात, लिच्छवि वृजिक, मल्ल, शाक्य,
कोलि, आभोर (गुप्त) त नं खः ।' अभिलेखया थ्व युगानसें
प्रामाणिक इतिहासया खं वइ । अथे नं वाङ्मय पुराण वाखं
ह्लागु व पुलांगु वंशावली नं लिघसा कायेव खं स्वाना इना
यके नं छिनिगु जुया च्वन । हनुमान ध्वाखाया अभिलेखया
“किरात” शब्द व बूढानीलकण्ठया अभिलेखयाह्य केटुम्वातं
नेपाःया किरातकालया धर्मया इतिहासया छुं जः ब्री मफु ।
वथे हे “आभिरी गोमिनी” नं धर्मया इतिहासय् छुं जः मब्यू ।
छाय्धाःसा छगू हे जहानय् भातह्यं छगू धर्मकृति तःसा
कलाःह्यं व मस्तयेसं मेमेगु धर्मकृति तया च्वनिगु जुया च्वन ।
अऊ छह्य हे मनुखं तःगुमछि धर्मय् श्रद्धा व कृति नं तःगु
दया च्वन । अनुपरमया ल्यू ल्यू चना आभिरी (गुप्त) त
यथे अथे धायेगुला छह्य सुं भीर कुतुं वनेव सकले भीर कुतुं
वनेथे जुइ । तराई व फांटय् च्वपि बुद्धया इलय्या शाक्य,
वृज्जि, कोलिय व मल्लतये विषयय् धाइ बौद्ध साहित्यं आपालं
खं कना च्वगु दु । थुपि स्वनिगः लिसे गबले निसें छस्वाः
जुइक स्वाः बःगु खः धाये नं अ.पु मजू । कोशल व मगध
दुःख बिया थुमित हेक्कागु वर्णन बौद्ध साहित्यय् वया च्वंगु
दु । विशेषतः विडूडभं शाक्यगणराज्य कपिलबस्तुस अले
अजातशत्रुं वज्जी गणराज्यय् हेक्कागु तःसकं चर्कोगु जुयाच्वन ।

थ्व हे हेक्कागु खँ व लिच्छवि कालया अभिलेख्य् निसें हे
 शाक्य, वृज्जि व कोपियात् बाँलाक थन च्वं च्वने धुंकूगु खँया
 लिघसाय् नीन्यासः दँति न्ह्योनिसें थुपि थन दुतित
 घाइगु नं जुया च्वन । थुकथं दुतीगुली स्वनिगल्य् धर्मप्रचा-
 रक भिक्षु भिक्षुणीपि दुतिगु गुगु ज्या इ. पू. १८७ निसें जुल ।
 गबले पुण्यमित्र शुङ्ग मौर्य वश ल्यें थना ह्लूगु राजवशया
 जग तल, अबले अऊ अप्वः भिक्षु भिक्षुणीपि मघेसं थन दुतित
 घका नं घाइ ।^३ हानं थुपि चीचीघंगु पुचः जुया वःपि जूगुलि
 थःगु भाय् तोता नेपारतयेगु भाय् थः नाला छचल । तर थुखे
 थुमि प्रभावं ह्लापाया सिंयागु छेँचिगु गामय् अप्पा व भाँय्पा
 पोया नगर दपोवन । उन वसः पुनीपित कपाय्या वसः
 पुनेगु नं रयना विल । मघेसया रुन्न व फलफूल नं पिये सयेका
 बिल ।^४ थुगु खँया संकेत याना हानं घाःगु खः, गबले निसें
 गु बिहार वने जुल, अबले निसें नेपालय् सभ्यता शुरू जुल ।^५

नेपालय् बुद्ध-धर्म प्रचार यायेत वा दुतियेत बिज्याकपि
 बौद्ध भिक्षु भिक्षुणी व बौद्ध नेपाःया गिंति जक बिज्याःपि नं
 मखु । 'हिमवन्त प्रदेशय्' धर्म खँ न्यकेत धर्मदूत वःपिनि
 आदर्श कथं थन व थनं नं उखे च्वापुगुं पुला थःने थ्यनेत नं
 बिज्याकपि जुयाच्वन । "मूलसर्वास्तिवादीविनय" सफू नेपाल
 पाखें परिचित खः । सर्वास्तिवादी 'अभिधर्मकोश' नेपाल,
 तिब्बत, चीन, जापान व मंगोल तकं थ्यंगु खँ नं विचारनीय
 जू । समुद्रगुप्तं भारतय् अश्वमेघ यज्ञ हानं याःगु थुगु इलय्

नेपाल नं भारतया विद्वानपिनि कार्यक्षत्र जुलं छुं आश्रयं मद्दु ।
 'अभिधर्म कोष' या रचनाकार वसुधन्धु नेपालय् वःगु खँ नं
 उल्लेख जुया च्वंगु खने दु ।^६ बसुधन्धुया समय ई २८०-
 ३६० पाखे लाःगु अनुमान दु ।^७ थ्रपां ल्यू प्यंगुगु ईस्वी
 शताब्दी कपिलवस्तुस जन्म जूह्य बुद्धभद्र चीनय् थ्यंकः बिज्यात
 धयागु चीनया बुद्ध-धर्म सम्बन्धी इतिहासं सी दु ।^८ मेगु खँ
 छगू लाख श्लोक दुगु 'अवतंसक सूत्र' या ३६ द्रः गाथा थुम्ह
 हे बुद्धभद्रं मेपि भिक्षुपिनि ग्वाहालि कया इ. ४१८ स
 चीनीया भाषाय् अनुवाद याना बिज्याःगु जुया च्वन । थुगु
 'अवतंसक सूत्र' व नेपालय् परिचितगु 'गण्डव्यूह महायान' सूत्र
 उति उति च्वं ।^९ तर थुलि खँ हे बलभद्र नं नेपालय् वःपि
 प्रचारपिनि ळत्रलय् स्वाये मर्दि । छायाःसा थये सफूया
 सम्बन्ध स्वाःपि व चीनय् धर्म-प्रचारय् थ्यपि थुगु युगया
 यत्रं मेमेरि नं आचार्यपि दु । थुगु खँय् गबले निसं भारतय्
 विद्वानपि तिब्रत चीनय् नेपाःजुना वनेगु जुल, गबले निसं नेपा
 जुना व समुद्री लँपु चीनय् वनेगु यात धयागु खँ तःसकं विचार
 रनीय छः ।

सुगतशासन पक्षपाति जुजु वृषदेव

मानदेवया ३८६ सम्बत्त्या (वि. सं. ५२१) या अभि-
 लेखया दकसिबे च्वम् न्ह्यथना तःह्य जुजु वृषदेव खः । वृष-
 देवया काय् शङ्करदेव, वया काय् धर्मदेव खः । अले वया

नं काय् मानदेव खः । धुकथं मानदेवया तापाबाज्या वृषदेव
 जुजु बाँलाःगु नीति प्रभाष ऐश्वर्यह्य, ल्वायेलीगु ह्य याइह्य,
 घयागु खँ पूर्वकीह्य, अले ज्वः हे मदुह्य जुजु खः ।¹⁰ जुजु
 वृषदेव नेपालया इतिहासय् ल्लापांह्य चरित्र ब्रिन्नण दुह्य लिच्छवि
 जुजु.नं खः । वसपोलयागु थुगु चरित्र बौद्ध चरित्र खः । जयदेव
 (निह्यह्य)यागु संवत् १५७ (बि.सं. ७६० पाखे)यागु अभिलेखय्
 श्रीमाम्बभूव वृषदेव इति प्रतीतो राजोत्तमः सुगतशासनपक्षपाती
 कथना तःगु दु । थुकिया अर्थ बुद्धधर्मय् ववञ्छुह्य (लीह्य)
 श्री वृषदेव घका प्रख्यातह्य उत्तमह्य जुजु जुया बिज्यात्त घका
 अर्थ थ्याना तःगु बु ।¹¹ नीगू पुस्ता वने घुंका नं निसःत्या
 दें ति लिपा नं वृषदेवयात थथे 'सुगतशासनपक्षपाती' जुजु
 घायेगु ह्य महस्वया विषय मखु । जुजुया प्राति स्नेह थ्व अपूर्व
 काव्यया ल्वहँपीया कषिताया कवि बुद्धकीर्ति बुद्ध-धर्मया
 दुग्यंगु पुलांगु परम्परा स्पूह्य खः । "बुद्ध शासन" या अर्थय्
 "बुद्ध-धर्म लिपा क्रमबद्ध परम्परा" घयागु भाव दु । श्रीलंका,
 बर्मा व थाईलैण्डय् बुद्ध-धर्मया शुद्ध परम्परा स्वाकाव यंके
 घायेमाल कि बुद्ध-शासनया ज्या याये माल घाइ । थौं नं
 कीसं बर्माय् पलख जक बाखँन्यने "बुद्ध तातना" घका घाःगु
 ताइ । 'स' यात 'त' उच्चारण याइगु अले शब्दया अन्तगु
 भाखः दीर्घयाना नंवाइगु कथं थथे जुगू खः । तर आखः
 च्वन घाःसा 'बुद्ध शासन' हे च्बइ । थ्व 'बुद्ध शासन' शब्द
 भाः तकं थाईलैण्डया बौद्धपिनि ह्युतुइ नं घाना हे तःगु दनि ।

वर्माय् थें हे धार्इलण्डय् नं पलख पलख फेतुना बाखें न्यनेवं
'बुद्ध शासन' धाःगु कीसं ताइ । । उकि बुद्धकीर्ति बुद्ध-धर्मया
परम्परा न्ह्याकीह्य धायेगु अर्थय् हे वृषदेवयात थन 'सुगतशासन
पक्षपाती' धाःगु खः । । सेशील वेण्डालं बि. स. १९५५ स
अन्वेयग क्रनय् वःवले वीर पुस्तकालयया सफूया द्वय् छगू
वंशावली लुइकल । गुकिथात गोपालराजवंशावली धका
ह्यसीकेत धायेगु यात ।¹² थुगु वंशावली वःह्य श्रो विश्वदेवया
खँय् राजा विश्वदेव. तेन कृत सोनगु विहर चैत्य
भट्टारिक प्रतिष्ठित सम्पूर्ण कृतम् धका वर्णन याना तःगु दु ।¹³
अले थुम्ह हे जुजुं गुणाकर व शान्तिकर आचार्यपिनि अनुरोधय्
स्वयम्भू ज्योतिपात तोपुया चैत्य दयेकूगु खँ नं उल्लेख यायेगु
याः ।¹⁴ गनं वाखँनय् धाःसा जुजु वृषदेवं स्वयम्भू ज्योति-
यात त्वपूगु शान्तिशील आचार्यया अनुरोध कथं धका धया
वःगु दु ।¹⁵ अले भाषा वंशावली "राजा विश्वदेव.
यिन रानाले बोद्ध मार्गेहरूछा पर्याय हुनाले भिक्षुकहरूको
सा हुनाले बोद्धरुत पनि मानो सिम्भूका स्थान बनाई दिया"
धका चत्रया तःगु जुल । थुकथं वृषदेव वास्तवय् राजोत्तम
खः, त्वापु हःता ह्य याइम्ह जुजु खः, सुगतशासन पक्षपाती
जुजु खः । युद्धभूमि शत्रुयात बुकूगु, हतियार चत्रे यायेगुली
पराक्रम दुगु, युद्धरूपी यज्ञ याइगु अत्रे युद्धया धाःपाः व हुल्य्
नं पराक्रम कयना शत्रु धू याइगु गुण हे जुजुपिनि गुण धका
चवञ्चाया त्वहँगौ तइगु खँया अःखः थन त्वापु हःता म्ह याइम्ह

धका प्रशंसा याइगुलि धाः मानदेवया तावावाज्या जुजु वृषदेव
 बुद्ध-धर्मय् अप्वः ववच्छू । बुद्ध-शासनय् चिरस्थायी यःयेगुला
 अप्वः ध्यान तथा विज्याइम्ह जुया हे वसपोलयात सुगतशासन
 पक्षपाती धका घाल । हानं उकिं थ्वसपोलयात लिच्छवि-
 कालया बौद्ध जुजु वृषदेव नं धाः ।⁷⁷ इतिहासय् प्रशस्तिया
 लिघंसाय् जुजुपित वंष्णबी शावत धाःसां सुं ऐतिहासिक जुजु-
 यात प्रशस्तिया लिघंसाय् बौद्ध धका च्वयेगु मयाइपि इतिहा-
 सया च्वमिपिनि न्ह्योने थथे च्वयेगु न्यायिक कर्त्तव्य नं खः ।
 अथे नं प्रशस्तिया आधारय् ऐतिहासिक जुजुपित बौद्ध, वंष्णत्री,
 शावत धायेगु वास्तवय् धर्मया रंग जक खः । इतिहासया रंग
 मखु । यदि थ्वयात ऐतिहासिक पूत हे बीगु जूसा छम्ह हे
 ऐतिहासिक जुजुया न्ह्योने विभिन्न धर्मया प्रशस्ति हइवले उम्ह
 जुजुयात विभिन्न ईया विभिन्न धर्मावलम्बी धाये मा.गु स्थिति
 वइ । थ्व ऐतिहासिक कथं न्याय जुइ अःपु मजू । अथे हे
 धार्मिक कृतिया आधारय् जुजुपित थुगु धर्मावलम्बी धायेगु उगु
 धर्मावलम्बी धायेगु ला ऊन हे मज्यू । झ्याय्धाःसा छम्ह हे
 ऐतिहासिक जुजु विभिन्न धर्मय् वृत्ति च्वंक धार्मिक ज्या याना
 विज्याःगु । थ्वसपोल जुजुपिनि चवकंमु चरित्र दयाच्वन । जिगु
 विचारय् उकिं ऐतिहासिक जुजुपित प्रशस्तिया लिघंसाय् वा
 धर्मकीर्तिया आधारय् धर्मावलम्बीया रंग बीगु उचित मखु ।
 नेपालय् ह्यापानिसे ब्याक्क धर्मावलम्बीपिसं जुजु पितभ्रद्धा तथा
 हना तयेगु याईगु जुया च्वन । जले जुजुपिसं नं विभिन्न धर्मय्

ग्वाहालि याना बिज्याइगु जुया च्वन ।

जुजु मानदेव

जुजु शंकरदेवया राज्य काल्य बुद्ध-वर्म पाखे बांलाक जःबीगु अभिलेख वर्णन मखनानि । शंकरदेवं स्वयम्भूस च्वगु विहारया लागि अक्षयदान स्वरुप आयस्ताया लागि जग्गादान व्यूगु खँ उल्लेख यायेगु याः ।¹⁸ तर स्वयम्भूस च्वंगु लिच्छवि अभिलेखया झुरूस च्वगु वसुत..... र देवो नरेन्द्र घयागु पदं “(वृषदे)वया काय् (शङ्कर) र बेव यात” लुमका व्यूसा ‘क्षेत्रञ्चाक्षयं दत्तं (श्री)मान विहार” श्री मानदेव विहारया नितिं अक्षर दान कथं बुँ दान याना तःगु जुया च्वन । उकिं जग्गादानया दाता जुजु शंकरदेव मखु ।¹⁹ बरु जग्गादान याःम्ह दाता जुजु शंकरदेवयात पुस्तावरी कथं वर्णन याना तःगु जक खः । थुगु पुस्ता लुमका तःगु बणंन शैली कथं बरु थुगु दान धर्म जुजु मानदेवयागु जुइ फु । हानं श्रीमानदेव विहार दयेकूम्ह जुजु मानदेव खः घका न ला खने दु । गोपाल वंशावली च्वया तःगु दु “श्री मानदेव वर्ष ४१... .. स्वनामेन मानविहारं प्रतिष्ठितं ।” जुजु मानदेवं ४१ दँ राज्य यात । थःगु नामं मानविहार प्रतिष्ठित याना बिज्यात ।²⁰ थुगु विहार निर्माणया कारण विचारणीय विषय खःसां आः थथे धन सम्भव मदु । यःगु थजु मानविहार तसकं प्रसिद्ध जुल । अंशुवर्माया इलय् तर्कं थुगु विहारया थाय् ‘गु’ विहार’ या ववसं लाये धुंकल । मानविहारय् राजोचित) ‘श्री’ प्यपुना च्वंगुलिं

थुगु विहार (श्री मानविहार) जुगु मानदेवं दयेके व्यूगु खः
 धका पुष्टि याः । हानं श्री मानविहार यल पाखे लाः धयागु खं
 नरेन्द्रदेवयागु यलया यागबहाःया अभिलेख सी दु । अन
 श्री शिवदेव विहारयात व्यूगु गाँया प्यंगू किल्ला क्यंबले
 “श्री मानदेव विहार” च्वया तःगु जुल ।²¹

लिच्छविकालया अभिलेखं न्ह्यथनीगु इतिहास कथं
 हांडिगाःउं थत्वालय् च्वंगु ३२ संवत् (वि. सं. ६६५ पाखे)
 यागु जवं खवं शङ्खयां दथुइ धर्मचक्र कियो तःगु ख्वहँपी
 अभिलेखया तःधंगु महत्व दु । थुगु अभिलेखय् विभिन्न विहार
 देव देवी, श्री भट्टारक, गोष्ठीकतयेत अनुदान बिया तःगुया छगू
 घलः हे दु । अले पशुपतियात, दोलाखिखर स्वामीयात,
 गुं विहारयात, श्री मानविहारयात, श्री राजविहारयात,
 खर्जूरिका विहारयात, मध्यम विहारयात, श्री भट्टारकयात,
 सपेला पाश्वालीयात म्हति म्हति ६ पुराण २ पण अनुदान
 बिया तःगु जुया च्वन । ६ पुराण २ पण हे दकसिबे अप्वःगु
 अनुदान नं जुया च्वन । अले मेमेगु सामान्य विहारतयेत,
 रामेश्वरयात, हंसगृहदेवयात, मानेश्वरयात अथे हे मेमेपित
 म्हतिं ३ पुराण १ पणया अनुदान व्यबहारय् चले जूगु पण
 सम्बन्धी स्थिति दयेका व्यूगु जुया च्वन ।²²

गुं विहार व मेमेगु विहार

थ्व विहारया घलखय् दकसिबे च्वय् ‘गुं विहार’ बया
 च्वंगु दु । अथे नं ‘गुं विहार’ म्ह्योने श्री मडु । लिच्छवि-

कालया 'श्री' प्रयोगयात राजकीय महत्त्वलिसें प्यपुंका स्वइगु
 कथं धायेवले उकिं थुगु विहार राजकीय विहार मखु । अरु
 मेमेगु विहारथें थ्व विहारया मां संस्कृत भाषाया नां नं
 मखु । लिच्छवि अभिलेखय् लिच्छवि शासनं न्ह्योयापिं
 बासिन्दातयेगु भाषाय् शासन व्यवस्थाया अंगया नां, त्वाःया
 नां व थाय्या नां आदि मुक्क संस्कृत भाषाया अभिलेखय्
 प्रयोग जुया च्वथें यन नं विहारया नां 'गु' किया तःगु दु ।
 लिच्छवि अभिलेखय् ब्रोग्गुचो, मोगुचो, छोगुथें जाःगु शब्द
 नं दु । थ्वयात किरात परिवारया भाषाया शब्द धाइ । तर
 नेवाःतयेत थुकीया अर्थ थुइके छुं थाकु मजू । जुजु मानदेवं
 गुंविहारय् च्वना तपस्या याःगु गोपाल वशावलीयागु व
 लिपायां भाषा वशावलीयागु भाषां वज्रयोगिनीया चरणय्
 ञ्चरण वंगु बयानं थुगु विहारया प्राचीनताया मेगु दसु खः ।
 थुगु सन्दभंय् विचाः याना घया तःगु दु, गुं विहारया स्थापना
 किरातकालय् हे जुइ धुकूगु संकेत दु । मेगु खँ हानं चिनिया
 यात्री ह्वेनसोगं नेपालय् हीनयांनी व महायानी निगुलि
 शाखायापि बौद्ध भिक्षुपि दु घका च्वया तःगु दु । हीनयांनी
 बौद्धत किरातकालया अन्तिम इलय् पाखे हे स्वनिगलय् दुती
 धुकूगु नं थुकि संकेत याः । थुपि हीनयांनी बौद्धतये मुख्य
 विहार गुंविहार जुया च्वंगु खने दु । सक्व लिच्छवि
 कालया छगू अभिलेखया आधारय् थुकीया अनुमान याइगु
 खः । थुगु अभिलेखय् महासाङ्गिक भिक्षु संघया उल्लेख
 जुया च्वगु दु । लिपा हीनयांनी बौद्धपिनि गढ 'गुंविहार'

या नं रूप हिल । हीनयानया थाय् वजूगानं काल । गुंविहार
वजूयोगिनीया मूर्ति स्थापना यात । गुंविहारया प्रसिद्धियात्
वजूयोगिनीया प्रसिद्धि तोफिका यंका विल । सक्वया वजूयो-
गिनीयात् हे गुंविहार घाइ घयागु खँ “श्री ३ गुंबहाल
वजूयोगिनी रङ्ग पूजा याययात् न्यास पिकाया दिन धका
चवया तःगु ने. सं. ८०१ या थ्या सफूया प्रमाणं नं स्पष्ट
याः।²³

धुपि ठ्याक्क खँय् विचा याय्त्रले ‘गुं विहार’ दसें निसें
नेपाली सभ्यता शुरू जुल²⁴ घयागु घापू सारं दुग्य । जिगु
मती वं, धुगु विहार इपि भिक्षुपिनिगु ईया विहार खः; गुगु
ईया भिक्षुपिसं गन थासय् वना उगु थाय्या जनताया भाषां
धर्म प्रचार याइगु खः । म्हनिं निद्वः दँ ति न्ह्यो तक धुगु
परम्परा फुक्क देशय् म्ह्याना हे च्वंगु खः । ‘थः थः गु भाषां
का का बुद्धयागु उपदेश न्यंका च्वंगु । भगवानं अनुमति व्यूसा
सम्पूर्ण बुद्ध वचन छन्दय् (अवलेया विद्वान संस्कृत पद्यम्)
आबद्ध याये “धका छह्य भिक्षुं धायेवं बुद्धं थःथःगु भाषां
जऊ गन वना, अनया मनूतयेसं थूगु भाषां उपदेश बीगु आज्ञा
जुया बिज्यात । अऊ बुद्धं जनतां मथूगु छन्दं (अवलेया
पण्डितपिनि संस्कृत पद्यं) सुं भिक्षुं बुद्ध वचन कंसा आपत्ति
(दोष) लाइ धका आज्ञा जुया बिज्याःगु दु ।²⁵ तर
अथे नं लिपा छखें बुद्ध-धर्म व बौद्ध-दर्शन संस्कृत भाषां
चवया भाषिक प्रभुत्व, प्रभाव व प्रमाण म्ह्यथनेगु यात । मेखें
बुद्ध-धर्मया खँ कना बिज्याःगु भाय् धका पालि भाषायात ममतां

केच्यत । अथे हे बुद्धया उपदेश कथं हानं घात्थे प्रचार हे
यायेगु खःसा भाषावाद वांछ्वये नं माःगु कथं पलाः छिना
बौद्ध भिक्षुपिसं गन गन देशय् वन, अन अनया भाषायात
घनी याना बिज । थुकिया दसु तिब्बती भाषा, चिनीया भाषा,
जापानी भाषा, श्रीलंकाया भाषा व बर्मी भाषाया सशक्तता
व वाङ्मयया विशालता खः ।

थुगु अभिलेखय् दुगु मेगु विहार खः, श्री रा(ज)विहार ।
गोपाल वशावली कथं ४१ दँ राज्य याःह्य जुजु श्री घमदेवं
श्री पशुपति भट्टारकया दक्षिण मूर्ति तःवांगु वृषध्वजा तये
धुका हानं राजविहार घमंचंत्य भट्टारक प्रतिष्ठित याना
बिज्यात ।²⁶ हानं जुजु श्री शिवदेवया भिंचा (भग्नीय पुत्र)
४३ दँ राज्य याःम्ह जुजु अंशुवर्मा जुलसां राजविहार दयेका
बिज्यात ।²⁷ थुकिं याना थुगु अभिलेखय् न्ह्ययना तःगु विशिष्ठ
विहार अंशुवर्मा दयेके व्यूथे राजविहार ताःसां सुनां दयेकूगु
खः निश्चय घाये षाकु घका नं च्वया तःगु दु ।²⁸ तर थुगु
विषयय् मेगु कथं नं छुं बिचाः यायेगु लँपु दु । “राजविहार
घमंचंत्य भट्टारक” “राजविहार” व “तेन च” शब्दया वारय्
दुयंक बिचाः याःसा छुं समस्या समाधानयात लँपु लुइथे
ताया । चैत्य नं घ्गू कथं बुद्ध विहार थें खः । उकिं छगूया
अर्थ “राजविहार नां जुया च्वंगु घर्म चैत्य” अले मेगु ‘राज
नांगु बिहार राजविहार’ नं जुये फुला घैथें ताः । यःगु थजु
यल्य् यागबहालय् च्वंगु अभिलेखय् प्यंगू किल्ला वयं वले “श्री

राजविहार" नं वयना तःगुली थुःगु विहार नं यल्य् लाःगु
खने दु ।²⁹

मेगु विहार खर्जूरिका विहार खः । थुगु विहारय् श्री
शब्द मदु । अथे नं थुकियात ६ पुराण २ पण हे अनुदान
विया तःगु दु । अंशुवर्मा दयेकूगु राजविहारया वव्य् थुगु
विहारया नां वमा च्वगु व राजकीय विहार मखुसां गुं विहारया
नां च्वय् हना तःमु शैलीं विचाः यायेबले आः थथेंयात
थुगु विहार अशुवर्माकालीन तर उपेक्षा याये मफु कथं महत्व
दुगु क्रियाशील विहार खः धका धाये फु । यल्य् हे तुं च्वंगु
मेगु विशिष्ठगु विहार मध्यम विहार खः । थुपि ब्यावक
विहार मेमेगु सामान्य विहारत सिबे निदुगं अनुदान विया
तःगु विहार जुया च्वन । अंशुवर्माया इलय् तकं मेमेगु नं
यक्व सामान्य विहारत दुगु जुया च्वन । तर थुपि सामान्य
विहारत गोगु दु धयागु अभिलेखं छुं सी मदु ।

लिच्छविकालया मेमेगु विहार मध्यय् फंपि पाखेयागु छगु
विहार नं न्ह्यथमे बहः जू । थुगु विहारया नामं हे जुजु अंशु-
वर्मायात आर्यवासया तिसार्थे जाःम्ह धका धया तःगु दु । हानं
अंशुवर्मा सकलया प्याःचाः तंकेत भिक्षुपिनि वासस्थान विहारश्च
हिति तथा व्यूगु जुया च्वन । थुकि छता खँ, फंपि पाखे
अंशुवर्माया इलय् तकं विहार दये धुकूगु खँ कं । हानं थुकि
विहारय् सर्वसाधारणया प्यास नंकेत त्वनेगु लः हिति तथा
व्यूगु, लः त्वंकेगु ज्याय् बौद्धतयेसं तःधंगु धर्म भाःपीगु अले
बौद्ध भिक्षुपिं दुथाश्च हिति तयेवं माःगु विचाःसचाः जुइगु खँ नं

न्ह्यथं । थुगु खँया मेगु दसु भिक्षुपित हितिया विचाः यायेगु जिम्मा विया तःगु अभिलेखं नं स्पष्ट याइ ।

लिच्छविकालया मेगु महत्वपूर्ण विहार श्री शिवदेव विहार खः । नरेन्द्रदेवया संवत् १०३ या अभिलेखय् श्री शिवदेव विहारया नां वःगुलि थुगु विहार अशुवर्मा न्ह्योयाम्ह जुजु शिवदेवं दयेकूगु विहार धका सी दु । तर अशुवर्मा अनुदान व्यूगु विहारया ऊवलय् थुक्रिया नां मवः । थथे जूगु अबले थुगु विहारय् भिक्षु जुया च्वंम्ह जुजु शिवदेव ३० जीविन हे दनिगुलि विशेष व्यवस्था हे दुगु जुया अथवा अनुदान म्वाःला अथवा मर्घादा क्रमं अनुदान वी मत्वःगुलि अंशुवर्मयागु थुगु अनुदानया धलखय् श्री शिवदेव विहारया नां मलाःगु जुइ फु ।

श्री शिवदेव विहार राजकीय विहार जुया अऊ र्बयं शिवदेव जुजु भिक्षु जुया च्वना च्वंगु विहार जुया थन प्यंगू दिशां वइपिं भिक्षुपिं केन्द्रत जुइगु हे जुल । आः तक नं विहार दान याइवले प्यंगू दिशां विज्याइपिं सकल भिक्षु संघयात धका वाक्य व्वना वा च्वया विहार दान यायेगू परम्परा दनि । श्री शिवदेव विहार जुजु नरेन्द्रदेवया पाले तक सक्रिय व यवव भिक्षुपि दुगु विहार खः । उकिं थुगु विहारयात आर्य भिक्षु संघयात नरेन्द्रदेवं तःधंगु अधिकार सहित अग्रहार दान बिल । अभिलेखय् च्वया तःगु दु “भगवान पशुपतिया क्षेत्रय् थःह्नां दयेकागु तःधंगु हितिस कपट मयासे याये माःगु व्याक्क ज्या यायेत विष्टि छ्वयेत उखे थुखे छ्वये दुगु याना चाटभट्ट दुतिये मदुगु याना शरीर व कोट्ट (किल्ला) सम्बन्धी स्थिति वन्देजं

युक्त जूगु, शरीरं यायेमाःगु ब्याक्क ज्या याये म्वाःगु याना
तःगु आवादी सहितगु, विदेश चने मालिबले आदिस माःगु
फुक्क विष्टि माफ्र याना तःगु, प्वाथय् दुपि मिस्त सीबले
प्वाथय् च्वंम्ह मचा लिकायेगुया निति सच्छि पण जक बियां
गाःगु, खुङ्गु, मेपिनि कलापि व्वयेकेगु स्यायेगु व थुज्यागु
अपराध याइपि नापं सम्बन्ध तयेगु आदि न्यागू अपराध याइपि
अपराधीपिनिगु शरीर चाहीं राजदरवार दुतिकेगु याना इमिगु
छें बुं मिसा मचा ब्याक्क धन सम्पत्ति आर्यं संघं हे काये दुगु
याना थुगु गां श्री शिवदेव विहारय् प्यंगू दिशां विज्याक्कपि आर्यं
भिक्षु संघयात्त जिमि पाखें दान यानागु जुल ।”

थुगु इलोका दुनेया अग्रहार (वित्ति)य् यदि गुगुं
ईलय् आर्यं संघं छिने याये मफुगुं मुद्दा मामिला बयेव धाःसा
उगुं अबस्थाय् परमासन (दुनेया जुजुया थाय्) विचारं
यायेगु खः । थुकथं श्री शिवदेव विहारया आर्यसंघयात्त
व्यूगु अग्रहारय् थुकिया सीमाना बांलाक छुटे याना तःगु नं
जुल । अले हानं थुगु अग्रहार दान परःतु तक च्वनेमा धका
निगू लोकायात्त नं लुमका बांलाक थ्व अग्रहारयात्त पालन या
धका नं घया तल ।

थुगु श्री शिवदेव विहारया आर्यं संघयात्त बिया तःगु
अग्रहारया अभिलेखं अबलेया बौद्ध भिक्षुपिनि बारे वा विह
बारय् आपालं खें तद्ध्याये फु । फुक्क खें तद्ध्याना च्वनेगु
धन सम्भव मजू । अथे नं मुख्य खँय् छता नित्ता खँ धायेगु
आवश्यक ज्ञ । ह्यापां ला थ्व अभिलेखं धाः, भिक्षुपि लः
हिति बांलाक विचाः सचाः यायेगुंलि विश्वसनीय हे जुया

चवन । लः त्वंकेगु धर्मय् बीद्धपि सारै हे न्ह्योने लाःगु
 जुयाचवन । अशोकं यःगु देशय् व प्रत्यन्त देशय् तक तुं
 तःगु खँ व चवये न्ह्यथनाथे फंपिया विहारय् सार्वजनिक
 हिति तःगु खं थुकीयात तिवः व्यू । निगूगु खँ, थुबले तकं
 विहारयात बीगु दानय् गां व मनुत तकं दुथ्याये धुंकल ।
 थुकथं भिक्षाटन जीवि भिक्षुपि जग्गाया आयस्ता नइपिं जुया
 नं मनुतयेत ज्या याका नइपिं नं जूगु थन लक्षण दु । मखुसा
 विहारयात मचा मिस्त छु यायेत ? विहारयापिं याना सम्पत्तिथे
 छाय् काये माःगु दइ ? स्वगूगु खँ, थुगु अभिलेखय् खने दुगु
 सीमानाया नां कथं आपाल मेमेगु विहारया नां नं वःगु जुया
 चवन । अभयरूचि विहार, वार्त्तकल्याण गुप्तविहार, चतुर्भा-
 लटसन विहार थुजागु हे विहार खः । थुपि विहारया बारय्
 मेगु लिच्छवि अभिलेखं छुं धया तःगु मनुति । यथे जग्गाया
 सीमाना कथं वःगुली थुपि विहारतये नां वःगु, तर थुपिं
 विहारया बारय् अभिलेखय् गनं मलूनिगुलि धाः, लिच्छविकालय्
 यक्वं हे मेमेगु विहार नं दुगु जुया चवन । प्यंगूगु खँ,
 सीमानाया नामय् वया न्ह्यथना तःगु विहार मध्यय् चवय्
 न्ह्यथने धुंगु अंशुवर्मा अनुदान विया तःगु श्री मान विहार
 श्री राज विहार, खर्जूरिका विहार, मध्यम विहारया नां नं
 वया च्वंगु जुल । थुकि अप्वः मेगु लिच्छवि अभिलेखय्
 खने दुगु विहारया विषयय् भति विचा, याये भाःथे ताया ।
 यम्पिवही यलय् च्वंगु ल्वहँया जःधुने “महाप्रतिहार वार्त्त
 सुजातप्रभा विहार” धयागु अभिलेख नं महत्वपूर्ण जू ।

थुकिं च्वय् न्ह्यथनाथे बिहारया लः हितिं वा लः जःधुनं
जनताया सेवा याङ्गु खँयात हानं तिबः ब्यूगु दु । लिच्छावि
युगया जुजु ब प्रजाया स्वापू तइपिं महाप्रतिहारं विहारय् जः-
धुं त गु खं बिहार प्रति महाप्रतिहारपिनि नं श्रद्धा दुगु
वयं । थःगु नामं विहार दयेका लःया तकं प्रबन्ध याःगु
नं थुकिं न्ह्यथं ।³¹

अथे हे जुजु जयदेवयागु सं १३७ या च्यासलय् च्वगु
छगू अभिलेख्य् नं सीमानाया खँ वःबले पुष्पवाटिक बिहारया
नां वया च्वंगु दु । अथे हे नंसा नारांख्यःया अभिलेख्य् न
अजिका विहार ब जीववर्म विहारया नां वया च्वन ।

छगू मेगु विहारया नां 'गन्धकुटी' खः । गन्धकुटी
बुद्धया इलय् बुद्ध स्वयं च्वना बिष्वाङ्ग कुटीयात धाङ्गु खः ।
धर्मपालया भोगिनी परमोपासिका मृगिनी न मां-बौ व सकल
प्राणिया दु ख मदयेमा अले चःत नं अमृतकाय लाभ
जुइमा धना प्रार्थना यासे जग्गा दा याना गुथि तःगु
जुया च्वन । हानं थुगु दानया आयं गन्धकुटी ल्हनेगु
स्यंगु तान्तुन यायेगु थुकियात स्वाःला वंसा 'चातुर्विंश
महायान प्रतिरत्रापि आर्य भिक्षुणा संघयात भोजन याकेनु"
खँ च्वया तःगु जुल । थुगु अभिलेख छखें उपासिकापिनि श्रद्धा
वयंसा मेखें भिक्षुणी संघया खँ नं वय । थुगु अभिलेख अभि-
लेखया क्रमय् उदयदेवया अभिलेख सिबे न्ह्यो तथा तःगु दु ।
थुकथ फि स्वसः त्या दैति ह्यापा तक नेपालय् भिक्षुणीपिं दुगु
खँ वयना च्वंगु दु ।

थुकथं अंशुवर्माया अभिलेखं गुंविहार, श्री मान-
विहार, श्री रा(ज)विहार, खजूरिका विहार, म(ध्य)म विहार
धयागु न्यागु विहार व तःगु मछि सामान्यविहार वि. सं. ६६५
पाखे तकं दये धुंकूगु जुया च्वन ।³² वथें हे आर्यवास 'विहार'³³
महाप्रतिहार वार्त्त सुजात प्रभविहार³⁴ अले यागबहाल स्थित
नरेन्द्रदेव अभिलेखं वि. सं. ७३६ च्वय् न्ह्यथनागु मध्यय्
स्वंगु विहार तोता अभयरुचि विहार, वार्त्त कल्याण गुप्त विहार
चतुर्मालटसन विहार दये धुंकूगु खँ कं । थुगु अभिलेखं अंशु-
वर्माया अनुदान ब्यूगु धलखय् तोफ्यूगु श्री शिवदेव विहारया
खँ नं न्ह्यथं । लिसें हे अशुवर्माया अभिलेखय् श्री मानविहार-
यात थन श्री मानदेव विहार धका स्पष्ट याना तःगु खने दु ।
वथें हे श्री रा (ज) विहारया अस्पष्ट 'ज' आबः थुगु अभिलेखया
"श्री राजविहार" शब्दं स्पष्ट याना बिल । म(ध्य)म विहारयागु
अस्पष्ट 'ध्य' यात "(म)ध्यम विहार" शब्दं स्पष्ट याना
बिल ।³⁵ च्यासलय् च्वंगु जयदेवया अभिलेखं (वि. सं. ७७०
पाखे) पुष्पावाटिका विहार खने दत ।³⁶ त्रिपिया लिखंसां अऊ
नं हानं व्वय् खने दत, "अजिका विहार" व "जीववर्म विहार" ।
थुगु जयदेव द्वितीययागु भान्नीगु अभिलेखय् निगु विहारया
" विहार भूमे" जक जुया नां सी मदया च्वंगु दु ।³⁷ लिच्छवि
अभिलेखय् दुगु स्वंगु विहारयात गोपाल वंशावलीं नं गुंविहार, मान-
देवविहार व राजविहार धका न्ह्यथना तःगु "सीनगु विहारया"
खँ अभिलेखय् आः तक मलूनि धायेमाः । हानं जग्गाया
सीमाना कथं विहारया नां लुया नं थुपि लिच्छविकालया विहारत

गन गथे आः तर्कं पुवंक धाये फुगु मखुनि । ‘गु’ विहार
 व “सीनगु विहार” या बारे छुं उल्लेख व व्याख्या जुइ धुंन ।
 हानं परम्परा कथं “श्री शिवदेव संस्कारित वंकुलि रूद्रवर्ण
 महाविहार” धका थौं कल्ले तर्कं यलया वकुवहाःयात धायेगु
 याना तःथें श्री शिवदेव संस्कारित श्री रूद्रवर्म महाविहारया
 ताडपत्रत लूगु दु । शोधपत्र च्वयेगु निति बकुवहाःया थपाः
 आजु स्व. सिद्धि नरसिंह शाक्य प्रमुख सर्व संख्या सहमति व
 ग्वाहार्लि अध्ययन याना च्वनाबले क्वापाः आजुया फुसय् च्वंगु
 कोथाय् निगः त्यय् निप्त्रः ताडपत्र प्वः लुयेका । थुपि निप्त्रः
 ताडपत्रय् १४० गू ताडपत्र लूगुली नं यक्व विहारया नां दुगु
 जुया च्वन । लिपा श्री हेमराज शाक्य “शिवदेव संस्कारित
 श्री रूद्रवर्ण महाविहार स्थित ताडपत्र-अभिलेख” धका विहारया
 नां दुगु ताडपत्र ल्यया छगू सफू नं पिकया विज्याःगु दु ।
 थुपि ताडपत्रया विहारया नां धलखय् नं छुं खं विचारनीय जू
 व.गु दु । थुगु ताडपत्रया द्वय् ने. सं. १६२ व ने. सं. २३५
 या ताडपत्रय् “मध्यम विहार” या नां वया च्वन । वथें हे श्री
 शिवदेव संस्कारित विहार कथं “श्री मानिधर जीव महाविहार”
 धका प्यंगू ताडपत्रय् उल्लेख जुया च्वंगु दु । हानं श्री शिवदेव
 संस्कारित श्री रूद्रवर्म महाविहार नां २३६, २५१, २५१,
 २७३ व ३४६ ने. सं. या ताडपत्रय् वया च्वन । वथें हे ने.
 सं. २५२ या ताडपत्रय् “कल्याणगुप्त विहार” लिच्छवि कालया
 कल्याणगुप्त विहार लुमंका ब्यू । थुपि उल्लेखं लिच्छविकालया
 विहार मध्य कालया ह्लापांगु चरण पाखे तर्कं ल्यना च्वंगु खंया

संकेत याः । थथे हे लिच्छविकालया गुलिखे विहार आः तकं
दुंगुली नं उगु विहार नां छु गथे सीके मफया च्वंगु नं मद्गु
मखु । दसुया निति थुगु पक्ति च्वया च्वनागु विहारया बारे
हे छु विचाः याये ।

गन बहाः गण बहाः गण महाबिहार

वहाः पूजा बले लँगु व बहाः ऊवः फति फतले ह्लापा गथे
खः अथे हे लिना वनेगु परम्परा दु । थथे लँगु लिना बहाः
पूजा वइवले गन बहाः छगू नं गन गन धका धाइगु जुया च्वन ।
ज्ञानमाला भजन खलःया बहाः पूजा नं जुल । थ्व बहाः पूजा
ह्लापा ह्लापाया बहाः पूजाथे छन्हु क्वचाइगु व बहाः दकोअय्क
दुतीवं गाःगु कथंया मखु । सुथबंछि च्वना छन्हु छगू बहालय् जक
बुद्ध-पूजा जुइगु थुगु बहाः पूजा जुया च्वन । अथे जुया गन
बहाः गन गन धाधां दाला वा हासा फया तःगुली छुं श्रद्धाया
वस्तु छाया वनां ज्यूगु मखु । चाद्वथे जा गु सिमा प्यमा न्यामा
दुगु प्यकृति माथं वंगु कालय् ज्ञानमाला भजन खलःया बुद्ध-
पूजा जुल । थ्व हे बुद्ध-पूजा इलय् थन पुलांगु चैत्यत दुगु नं
खना । अले थुगु थाय् स्थविरवादी भिक्षु संघयात थुगु बहाया
परम्पराया गुरुजुपिसं दान वीवं जीर्णोद्धारया क्रमय् बि. सं.
२०२० गुँला दुतिया खुनु च्वं वया । थन बहार दयेकेत जःग म्हुयेका
बले अंशुबर्मा मुद्रा व पशुपति मुद्रा आदि आपालं मुद्रात, चिची-
धंगु लुँ सिया तःगु पद्मपाणि बोधिसत्त्वया मूर्तित, चायागु छगू पूलांगु
कलात्मक कथंगु मूर्तिह्य, छगः छ्यों, आपालं ल्वहँया मूर्तित लुल ।

लिसें निगू पादपीठ नं लुल । छगू पादपीठ्य् लिच्छवि लिपिं
 च्वया तःगु दु, “... पूर्वङ्गमङ्कृत्वा सत्त्वसत्त्वा (ना) च्च अनुत्तर
 ज्ञानात्राप्ये स” सकल प्राणीपित अनुत्तर ज्ञान लाभ
 जुइमा । थुगु विहार्य् दकसिबे महत्वपूर्णगु कथं सम्बत् समेत
 दुगु ल्वहँया चीभाः छगः दु । थुगु चीभाः लिच्छवि शैलीया
 जुया च्वथे थुगु चीभाःया अभिलेख समेत लिच्छवि लिपि जुया
 च्वन । छुं आखः त्रि. वि. या इतिहास, संस्कृति व पुरातत्त्व
 शिक्षण समितिया स्नातकोत्तर स्तरया विद्यार्थीपि लिसें जाना
 ब्वना । हानं दच्छिति न्ह्यो श्री धनवज्र वज्राचार्यं ब्वना
 बिज्यात, “ॐ संवत् ५१३ (५०० + १० + ३) देव धर्मोयं ...
 यदत्त पुण्यं तद्भवतु माता पितृ पूर्वङ्गमङ्कृत्वा वाप्तयेद्भवतु ।”
 थुकथं सम्बतं हानं लिच्छवि जुजु शिवदेव इलय्या लिपि लिसे
 ज्वः लागु लिपि थुगु चेत्य लिच्छवि जुजुया शिवदेव (प्रथम)
 या इलय्यागु धका प्रमाणित यात । थुगु विहार सार्थवाह
 गुहमित्र (सं. ४०२) या अभिलेख दुगु राजकृत महाविहार
 (तेबहाः), दूतक राजपुत्र विक्रमसेन (सं. ५३५) या अभिलेख
 दुगु ज्याः बहाः, भीमार्जुनदेव विष्णुगुप्त (सं. ६४) या अभिलेख
 दुगु यङ्गाहिति जः खः छ्चालं तथा हानं परमोपासक मणिगुप्त
 व महेन्द्रमतीया आर्यावलोकितेश्वर मूर्तिया अभिलेख ^{३८} दुगु
 तहागल्ली कोचायेवं कुने च्वंगु ल्वहँ हितिया ल्युनेसं उत्तर दिशाया
 थुगु विहार अवस्थिति जुया च्वंगु दु । थुकथं थुगु विहार
 लिच्छविकालया विहार खः । तर आः तकं थुकिया लिच्छविकालया
 नां प्रमाणित कथं मस्युनि । परम्परां गन बहाः यात गण बहाः

चवया वया च्वंगुली थौकल्ले गण महाविहार धया च्वंगु दु । थुकीयात गगन बही धका नं धया च्वंगु दुगु जुल । थुकथं लिच्छवि कालया नां स्पूगू विहारत नं थन दु अन दु धका कीसं मस्युनि । विहार लूथाय् नं नां सीके मफुनि ।

भिक्षु भिक्षुणी संघ

बुद्ध व बुद्धया इलय्या भिक्षु संघपि च्वना बिज्याइगु थाय्यात खास याना ल्लापां ल्लापां “आराम” धाइगु खः । जेतवनाराम, पूर्वाराम, घोषिताराम, न्यत्रोधाराम, वेलुवणाराम आदि थुकिया दसु खः । तर लिपा वना “आराम” या दुने विहार दयेकूगु खने दु । अले ‘विहरति’ विहार याना बिज्याइगु थाय् विहार नामं जाया वन । थुकिं सी दु, गन विहार दु, अन हे बुद्ध व भिक्षु संघ व भिक्षुणी संघ दुगु जुया च्वन । नेपालय् नं उकिं भिक्षु संघपि भिक्षुणी संघपि दइगु हे जुल । हानं गन भिक्षु भिक्षुणीपि दत अन हे उपासक उपासिकापि नं दइगु हे जुल ।

लिच्छविकालया बौद्ध संघ

बुद्ध शासनया प्यचाः घःचा धयागु हे भिक्षु भिक्षुणी व उपासक उपासिकापि खः । साधारण कथं थुकियात हे बौद्ध संघ धाइ । भिक्षु भिक्षुणी समूहयात “संघ” धका धाइ । नेपालया ल्लापांगु धर्म हे बुद्ध-धर्म खः धका स्वयम्भू पुराणं जक धाइगु मखु, थौकन्हेया इतिहास विशेषज्ञपिसं वं थथे धया च्वंगु दु “गुखुनु गुंबहाल निर्माण जुल उखुनु निसं सम्यताया शुरू जुल । ईसाया ल्लापांगु शताब्दी तकं गुंबहाल दत । ध्व

कुषाण. राज्यया मनुतयेसं धर्मया जोशं प्रेरित जुया द्येकः वःगु
खः । इपि वये न्ह्यो नेपालय् गुगुं धर्म मदु ।³⁹

अभिलेखया प्रमाण कथं धाःसा लिपि कथं मानदेवया इलय्या
भालपा तःगु चाय्बहिली च्वंगु अभिलेखय् दकसिवे न्हापां
“संघ” शब्द वया च्वंगु दु । संघयात भोजन व महामुनियात
पूजाया निरिति नीच्या “मानिका” बालि वइगु बुँ दान याना
तःगु प्रसंगं व किन्नरी जातक खँ किया तःगु व चैत्यया खँ
वःगु प्रसंगं थुगु संघ भिक्षु संघ खः धका अथे सी दु ।
वथे राष्ट्रिय संग्रहालयय् च्वंगु विशेष बौद्ध चिन्ह व मृग दुगु
अभिलेखय् नं ‘संघ’ शब्द दु ।⁴⁰ अंशुवर्मायागु ईया लिपियागु
ये बण्डाहिती च्वंगु अभिलेखं ‘आर्य संघ’ शब्द न्ह्यथं ।⁴¹ वथे
हे अले नरेन्द्रदेवयागु यलय् यागबहाः व ये बज्रधर पशुपतिस
च्वंगु निगू महत्वपूर्ण अभिलेख तु श्री शिवदेव विहारया
‘आर्य संघ’ उल्लेख जुया च्वंगु हे जुल ।⁴² वथे हे अंशुवर्मायागु
ईया लिपियागु यल चपः त्वालय् च्वंगु अभिलेखं “आर्य
भिक्षुणी संघ” अले नरेन्द्रदेवयागु ईया लिपियागु ये मुसुंबहालय्
च्वंगु अभिलेखं “भिक्षुणी संघ” शब्द न्ह्यथं ।⁴³ भिक्षु संघ व
भिक्षुणी संघया थथे उल्लेख दुथे शाक्य भिक्षु कथं प्रियपाल
व बन्धुभद्रया नां वया च्वंगु दु । प्रियपाल शाक्य भिक्षु मां
बौया कल्याण जुइमा धका त्रिरत्नया लक्ष्य याना प्राणीपिनि
त्वनेत बुंगाः व जःधुं तया बिज्याःगु जुया च्वन ।⁴⁴ शाक्य
भिक्षु बन्धुभद्रं नं मां-बौ सहित सकल प्राणीया (कल्याण
जुइमा धका) दान धर्म याना बिज्याःगु जुया च्वन ।⁴⁵ थुपि

निगू अभिलेखं शाक्यभिक्षुपि माँ-बौया व प्राणीपिनि लक्ष्य याना धर्मकांति तये फुपि जुल धका धाः । थ्व सामर्थ्यं शाक्य भिक्षुपिनि सम्पत्ति औगात दुगु खँ वा परिवार दुगु खँय् छुं स्पष्टं संकेत मयाः । अथे नं भिक्षुपि संग्रहशील जुइ धुकूगु खने दु । छायाःसा छखे भिक्षुणी नं थःह्यं हे सकल प्राणीया लक्ष याना जलद्रोणी तथा च्वंगु खँ नं कीसं खं ।⁴⁶ मेखें अंशुवर्मा गुंविहार श्री मानविहार, श्री राजविहार, खर्जूरिकाविहार, मध्यमविहार प्रत्येकयात ६ पुराण २ पण, अले सामान्य विहारतयेत ३ पुराण १ पण नगद दक्षिणा बिया च्वंगु व नरेन्द्रदेवं (यलयया यागबहाः सं. १०३, वज्रधर पशुति सं १०३) गांया आय लिसे दण्डं वइगु 'धन सम्पत्ति' (सर्व द्रव्य) हे आर्य संवयात बिया बिज्याःगु, अले मुमुंवाहाःया अभिलेख कथं (विहार) ल्हनेत व भिक्षुणी संवयात पुराण व पण नगद दान बिया च्वंगु नं ख । च्वय् धाये हे धुन, बुद्ध-वासनया प्यवाः घचालय् निवाः घःचाः उपासक उपासिकापि नं खः । बुद्धया शरणागत जुया पंचशील पालन याइपि अले बुद्ध व भिक्षु संघयात भिक्षान्न दान बीपिन्त हे उपासक उपासिका धाइ । लिपि कथं रामदेव पालय्या गण महाविहारया दक्षिण पाखे ल्यूमेसं च्वंगु गाःहितिया अभिलेखय् परमोपासक मणिगुप्तयागु नां व यल चपः त्वालया अभिलेखय् परमोपासिका मृगिनीया नां वया च्वंगु दु । थुपि उपासक उपासिकापिनि जहानपिनि नां नं लिसें वया च्वंगु जुल । परमोपासक मणिगुप्त थः जहान महेन्द्रमती लिसे आर्यावलोकितेश्वरया मूर्ति स्थापना याःसा परमोपासिका मृगिनी नं थःत धर्मपालया भोगिनी धका धया तःगु दु ।

बुद्ध व बोधिसत्त्वपिं

लिच्छविकालय् बुद्ध व बोधिसत्त्वपिनि गुण स्मरण याना तःगु अभिलेख|अले हान दयेका तःगु बुद्ध व बोधिसत्त्वपिनिगु मूर्ति वर्थे हे चैत्यं अबलेया बुद्ध-धर्मया इतिहासय् छुं जः व्यू । इन्द्रिय दमन याये थाकुगु खँ न्ह्यथना इन्द्रिय दमन याना विज्याकम्ह अनुत्तर ज्ञान लाना मनु (प्रजा)तयेत दुःखं मुक्त याना विज्याकम्ह महामुनि बुद्धयात लुमंका तःगु चाय्वर्हायः अभिलेखं बुद्ध-धर्मया न्हापांगु शुद्ध रूप लुमंका व्यू । स्त्रीत्वं मुक्तं जुयेगु कामना याना तःगु ख नं थुक्कियात हे तिव व्यू । “मिसाम्ह बोधिसत्त्व” वा ‘शक्ति’ आकर्षण थ्व अभिलेख तःवने तकं मथ्युनिगु खने दु । हानं मेगु खँ नेपाःया तःसकं प्रचलित जातकय् किन्नरी जातक खने मदु । संस्कृतया प्रसिद्धगु जातकमाला आदि संकलनय् थ्व नां खने मदु । उकिं थुगु अभिलेखय् न्ह्यथना तःम्ह श्रद्धालु महिला पालि परम्पराया बुद्ध-धर्मया उपासिका खने दु । छायाःसा थुगु “किन्नरी जातक” पालि जातकय् उलवथ्र जू । थुगु अभिलेखय् सम्वत् व जुजुया नां खने मदुगुलि ऐतिहासिक महत्त्वय् गुलि अस्पष्टता हल, उलि हे ‘दुःख सुख रूपी’ धुंका धयागु ब्वने मफुगु भागं धार्मिक महत्त्वय् ववपाला चवन । अथे नं थन दुःख सुख रूमी संसारं तरे जुडगु अर्थात् निर्वाण लायेगु कामना याना तःगु जुये माःथें ताया । अनेक बुद्ध व बोधिसत्त्वपिनि मूर्तिया विकास अले बसपोर्लापिनि आसन, रंग, मुद्रा व ज्वंसा आदि दर्शनया विकास

जुये न्ह्यः बुद्धयात रूपय् महसे प्रतीकःत्मक कथं जक
 न्ह्यथनीगु न्ह्याग्हं वौद्ध मूर्ति कलाया विकास क्रम व्वनीपिस
 स्यगु हे खं खः । थुकथं बुद्धया प्रतिमा मवयांसे स्तूप
 चंस्यादिम बुद्ध जीवनीया घटना वयना ववं जातकया चित्रण
 याइगु खं नं थुगु प्रसंगय् लुमेके वहः जू ! हानं थुगु हे प्रसंगय्
 मूर्ति मदुगु प्येखें रिक्त थाय्यागु तर प्राचीन शैलीमा विशेष
 वृत्ता दुगु चंश्य थन लुमेके ज्यू । थुजागु व्याकक चंश्ययात
 वौद्धपिसं अशोक चंश्य धाइ । थ्व अशोकया इलय् दयेकीगु
 चंश्यय् मूर्ति मदुगु शैलीया प्रभाव खः । गुगु चंश्यय् मूर्ति मदु ।
 व हे अशोक चंश्यया परिवार जुल । वास्तवय् गण महाविहार-
 यागु संवत् समेत अभिलेख दुगु चंश्य, अले तेवहाः, तिनिस्यःया
 महांकाः छाया न्ह्योने मिसाक्वय् च्वंगु चंश्य, जम्बुद्वीप छपय्
 च्वंगु चंश्य, चाय्वहीनी च्वंगु चंस्यादिम वाँलाक छका
 अध्ययन जूमा न्ह्याइपुगु हे वौद्ध इतिहास कीगु न्ह्यान च्वं
 वइ ।

Dhamma.Digital

बुद्ध-धर्मग दशन कथंया विक्रमक्रम कथं स्वयेगु खःसा
 थ्वयां ल्युयागु अभिलेख यल चपः त्वाःया मृगिनीया अभिलेख
 खः । थन मृगिनीनं चातुर्विंश महायान (धमय्) प्रतिपन्न
 (च्वना विज्याकपि) आर्य भिक्षुणी सघयात भोजनया नात
 जग्गा दान याना च्वंगु खने दु । दान याना मृगिनीनं मां-वी
 व जहान सहित सकन प्राणीयात दुःख मदयेमा थःत न
 प्रवरतरगु अमृतकाय (निर्वाण) लायेमा धका प्रार्थना याना
 तन । मत सीये निर्वाण लाना वन धायेगु थासय् अमृतपद नं

काय स्वहाय्, हया धन प्रार्थना याना तल । थुगु प्रार्थना
 सर्वज्ञान लाये फयेमा धका प्रार्थना यायेगु सिवे पाः । मेगु
 खँ, मृगनीनं थःगु दानं गुगु विहार ल्होनेगु खँ न्ह्यथना तल,
 उगु विहारया नां नं विचारनीय खः । पालि त्रिपिटक्य बुद्ध
 च्वना विज्याइगु विहार वा कांथायात गन्धकुटो धका धाइगु
 खः । नमूना कथं थुकथ न्ह्यथनागु थुपि निगू अभिलेखं
 अंशुवर्मायागु अभिलेख्य दइगु धर्मचक्र व मृगया चित्रण आदि
 संकेत याः अंशुवर्माया ई तकं थन बुद्ध-धर्मया प्रारम्भिक
 कथंगु धर्म अथवा स्थविरवादीपिनिगु विचारधाराया नं प्रभाव
 दु । थुकिया अर्थ थुवले तक थन महायानया प्रभाव मदु
 धयागु मखु । बरु ल्हेनसांगया धापूथे थन स्थविरवाद
 (हीनयान) व महायानया धर्मानुयायीपि नं दु धयागु खँयात
 अभिलेखया भावः स्पष्ट याना च्वंगु छुं खँ चकका क्यनागु
 जक खः । बुद्ध-धर्म्य यानया खँ ल्हायेगु अःपु मजू ।
 अन्तरनिहित मून तत्त्व कयं विचाः यायेवले थुवले निसे
 महायान वा वज्रयान दत धका धाये नं थाकु । न्ह्याम्हं वौद्धं
 सकल सत्त्वया हित सुख जुइमा धका आः तकं प्रार्थना याः ।
 क्षोणाश्रव जूम्ह श्रावक व श्राविकाया ल्यंगु जीवन व्याकक
 परार्थ हित व सुख्य हे हनीगु जुइ ।

मेगु खँ, बुद्ध सुथ न्हापां हे करुणा समापत्ति ध्यानं थौं
 सुयात उद्धार याये धका ससार्य छचालं स्वया विज्याइगु,
 अले वसपोलया करुणा समापत्ति ध्यान्य कयं वइम्ह प्राणीया
 उद्धार वसपोलं उखुन्ह्या दिन्य याना विज्याइगु जुयाच्चन ।

थुगु हे बुद्धया कारुणिक चरित्रया आधारय् महासांधिकपिसं
 छपलाः न्ह्योने पलाः छित । भगवानं बोधिसत्त्वया रूप धारण
 याना प्राणीपिनि हित व सुखया निमित्त छचाल स्वया विज्यायेत्
 (अवलोकित यायेगु) याना विज्यात धका महावस्तु अवदानय्
 चत्रया तःगु दु । थुकी शङ्का मद्दु, थुम्ह हे अवलोकित
 बोधिसत्त्वं निगूगु ईसवी शताब्दी न्ह्यः अवलोकितेश्वर रूप धारणा
 याना विज्यात ।⁴⁷ नेपाःया बुद्ध व बोधिसत्त्वपिनि मूर्तिया
 क्रमिक विकासं नं थ्व हे खँय् तिवः व्यू । यक्ष बोधिसत्त्व,
 बुद्धया जः खः बोधिसत्त्व दुगु मूर्तित पद्मपाणि बोधिसत्त्वया
 मूर्तित थ्वया प्रमाण खः । अथे हे विशेष लक्षण कथं विचाः
 यायेवले राग, द्वेष व मांहया क्षयावस्था निवृणया प्रार्थना
 तोता बुद्धया शरणय् वंकसिनं बुद्धत्व लाभ यायेगु कामना व
 प्रार्थना गन यात अनं निसं बुद्धयान (महायान) स्पष्ट
 अस्तित्वय् खने दत । अले छम्ह हे दुःखीम्ह सत्त्व त्यां मदयेक
 सकल सत्त्वया हे उद्धार यानातिनि सर्वज्ञ ज्ञान लायेगु
 धयागु उदात्त दर्शन भूमि खने दयेव महायान दशदया
 स्पष्ट विकास लक्षण खने दुगु जुइ । थुगु खं अभिलेख कथं
 विचाः यायेवले (जुजु रामदेवया ई याम्ह भालयाः तःम्ह)
 परमोपासक मणिगुप्त व जहानम्ह महेन्द्रमतीया अभिलेख निसं
 महायानया स्पष्ट प्रमाण लुइ । छायाःसा परमोपासक मणिगुप्तं
 “भगवत आर्यावलोकितेश्वर नाथ” या मूर्ति स्थापना याना थुगु
 पुण्यं भा-बौ सहित सारा प्राणीपित व्याकक कथं उत्तम जुया
 च्वंगु सर्वज्ञज्ञान प्राप्त याये फयेमा धका नं प्रार्थना याना तःगु

ध्वहे खँ सं ४७६ (६१४ त्रि.सं. पाखे)या (प्रिय) जीव अभिलेख व वण्डाहितिया अभिलेखया विषयय् नं खः । द्वाय्धाःसा न्हापांगु अभिलेखय् आर्यावलोकितेश्वर स्मरण याना सवज्ञ ज्ञान लाये फयेमा धका प्रार्थना याना तःसा निगूगु अभिलेखय् मकल प्राणी बुद्धत्वं प्राप्त यायेमा धका कामना याना आर्यावलोकितेश्वर-यात धूप दीप च्याकेत २ मानिका वाल वङ्गु बुँ दान याना तःगुखँ दु । अऊ यंगवहाः यलया अभिलेख वथं धर्मजीवं संसार दुःखं न्हावलें मुक्ति वियेगु कामना याना थःहँ हे आत अद्भूतगु त्वहँया अवलोकितेश्वर दयेकल । ⁴⁹

लिच्छविकालयागु सववय् च्वंगु चित्रचाहाकःगु धगू अभिलेखं नरेन्द्रदेवया इलय्या धार्मिक व्यवस्था वारे ख कं । “देय धर्मोयं श्री धार्माराजिकामात्यः . . .” व “धुगु दान धम श्री धार्माराजिकामात्यः . . .” धयागु अभिलेखया आधारय् व लिपिया लिधंसाय् नरेन्द्रदेवया राज्यकाल पाखे दगू विशिष्ट पद “धार्माराजिक अमात्य” या व्यवस्थाया खँ नं च्दया तःगु दु । लिसें जुजु अशोकया “धर्म महामात्र” पद लिसे नं विचाः याना तःगु ⁴⁹ दु । अशोकया ‘धर्म महामात्र’ यात धार्मिक कानूनया अधिष्ठाता, धार्मिक कानूनया विनियामक, धर्मया प्रचारक प्रवन्धक, नैतिक आचारया मंत्री, ⁵⁰ धर्मया रक्षा प्रवन्धक, धर्मयुत्त-पिनि हित व सुखया अधिकृत आदि धका अनेक वथं अर्थ थ्याना तःगु दु । ⁵¹ अऊ अशोकया रिनिगूगु शिलालेख कथं विभित्र धर्म निकायया दथुइ सम्बन्धया उत्तरदायीत्व कुवीम्ह हे “धर्म महामात्र” खः ⁵² धका स्वीकार याःसा नरेन्द्रदेवया इलय् न

“श्रे धार्मिकराजिकामात्य” विविध र्मया दथुइ सम्बन्धया निति
 नियुक्त याये माल जुइ । अनुरमया बौद्धपिनि प्रतिया नास्तिक,
 कुतार्किक, मूर्ख, कुमति आदि शब्दया निन्दा⁵³ उदार धार्मिक
 भावनाया प्रश्रय्य चवनीपि बौद्धपिसं सहायाये थाकुगुलि थजागु
 स्थिति वयेमाल नं जुइ फु । थनथाय हे पीदं पीदं तक बुद्ध
 धर्मया इतिहासय् त्रःगु व्यवधानया ल्याःचाः⁵⁴ व गुप्त आभोरया
 लहानय् शासनधिकार वंवल्ले धार्मिक क्षेत्रय् छगू सम्प्रदायं मेगु
 सम्प्रदाय्यात क्वथुनेगु याःगु अले श्व राष्ट्रया निति हितकर
 मजू धका अणुवर्मा थुयेका त्रिभिन्न धार्मिक सम्प्रदायया समान
 आदर कपनेगु नीति अणुवर्मा काःगु खं लुमके वहःजू ।⁵⁵ थुगु
 अभिलेखया व्याख्याय् दुगु मेगु महत्वपूर्णगु खं “महासांघिक
 भिक्षु संघ” शब्द खः । थुकिया लिखंमाय् सक्त्रय् थुवले तकं
 ‘महासांघिक’ भिक्षुपि दुती धुकूगु, थुपि लिच्छविकालया विशिष्ट
 विहार ‘गु’ विहारय् चवगु खं न्हयना तःगु दु ।⁵⁶ तर थुपि
 व्याकृत खं ‘महा’ शब्दया पूरक अनुमान विशेषणय् दिना च्वंगु
 दु ।

श्री अणुवर्माया इलय् तकं नेपालय् वज्रयान धर्म दुती
 धुकूगु खं नं नपाःया धार्मिक इतिहासय् उल्लेख याः । “(महा)
 सांघिक भिक्षु संघस” शब्दथे “(व)ज्रयान” शब्द नं प्वंगु
 थासय् जायेका तःगु शब्द खः । यद्यपि प्वंगु थाय् जाया च्वगुली
 थन अप्वः स्वाभाविकता दु । “ज्रयान” आखलं ‘वज्रयान’ यात
 लक्ष्य याना तःगु अले भारतय् नकतिनि वज्रयान उदय जूवले
 नेपालय् नं श्वं प्रवेश याये धुकूगु संकेत अभिलेखं व्यूधका

घयानःगु दु । अरु गोरखाय लिच्छवि अभिलेखया 'वज्रभैरव' शब्दं यःना शिवदेव (द्वितीय) या ई तक (सं. १२२) पहाड्य् थयंक वज्रयान न्यने धुंकूगु व्याख्या नं याना तःगु दु ।⁵⁷

थन विचाः याये वहःगु छुं खँ दु । “(व)ज्रयान” शब्द थन “पादानुगृहित” व ‘श्रयंशुवर्मा’ शब्द न्ह्यः वया च्वंगु दु । थुकथां वया च्वंगु वज्रयान शब्द अंशुवर्मायागु प्रशस्तिया आंशिक रूप खःसा धायेमाल अंशुवर्मा श्रीपशुपतिभट्टारक पादानुगृहितो” जक मखु । अरु अंशुवर्मा निखे निम्ह मृग तथा दथुइ धर्मचक्र चिन्ह दुगु (बंगमति या स. २६ या) अभिलेख्य किक्कीम्ह मूल रूपगु बुद्ध धर्मया प्रति श्रद्धा दुम्ह खः । हान निखे निम्ह मृग तथा दथुइ धर्मचक्रया विशिष्ट चिन्ह अभिलेख तथा ‘सघ’ यात दान याःम्ह नं खः ।⁵⁸

लिच्छविकालय् बुद्ध धर्मय् बांलाक जः वीगु छगू मेगु अभिलेख नं आखः वथं अंशुवर्मायागु ईयागु तुं भालपा तःगु । यलय् त्यागलय् च्वंगु अभिलेख खः ।⁵⁹ अभिलेखं महायानया स्पष्ट विकास जुयावं च्वंगु ईया संकेत याः । विनय व धर्म अथे हे पालन यातावं प्रार्थनाया इलय् जक पुण्यानुभावं निर्वाणया कामना याइपि व बुद्धत्वया प्रार्थना याइपि श्रावकयान व महायानी प्रवाहं गावकं थुखे बये धुंकूगु विकसित महायानया स्वरूप थन वयं ।

थुगु चैत्यया निगू निगू पाताय् निळवः निळवः दुगु अभिलेखं पूर्वपातां निसैं ब्वना यकूसा न्हापां अभिताभ बुद्ध अले क्रमशः अक्षोभ्य, समन्तभद्र, शावयमुनि, समन्त कुसुम व

मंजुश्रीयात् प्रणाम याना तःगु दु । महाप्रस्थामप्राप्त लोकेश्वर
 सहित सुखावति भुवनय् विज्याकम्ह अमिताभ बु-यात् न्हापां
 थन नमस्कार याना तःगु दु । निगूगू शत.व्दी तक सुखावती
 व्यूह चीनय् अनुदित जुइ धूंकूगु दु । अवलोकितेश्वर व
 मद्गाप्रस्थामप्राप्त बोधिसत्व अमिताभ तथागतया पार्श्वदणि जुया
 च्वन । अथे हे नीलवर्ण शान्त अक्षोभ्य तथागत, ससारया
 निर्मलकीर्त्तिम्ह समन्तभद्रया स्तुति याना तःगु दु । सुन्दभं
 पुण्डरीकम् मूलतः बुद्धयानया अप्वः चचां दु । अथे न ससारय्
 गवले तक छह्य सत्त्वं दुःखं आवद्ध जुयाच्वनि अवल तक
 निर्वाण मलासे उद्धारकायंस च्वना विज्यायेगु प्राणिधान याना
 त्रिज्याकह्य अवलोकितेश्वरया वर्णन नं थुके दु । हानं
 समन्तभद्रया वर्णन नं थुकीयना तःगु दु । थुगु हे अभिलेख्य
 शाक्यमुनियात् मुनीश्वर कथं भक्तिपूर्वक वन्दना याना मंत्री
 भावना दुह्य (गुह्याधिपति) शुद्ध वज्र ज्वना च्वना विज्याकह्य
 पलेस्वां सहितह्य बोधिसत्त्वयात् नं प्रणाम याना तल । हान धर्म
 राजरूपी स्वानं ह्य तोपूह्य अवजवती भुवन विज्याकह्य समन्त
 कुसुम बुद्ध व धर्म खँ सिया विज्याकह्य, बुद्धि व दयां जाम्ह
 कुमार मन्जुश्रीया न्ह्याबलें प्रणाम यायेगु प्रेरणा विया तःगु
 दु । थुकथ थुगु अभिलेख्य प्रयोग जुया च्वंगु बुद्ध बोधिसत्त्व-
 पिनिगु विशेषण, वसपोलपिसं ज्वना च्वना विज्यागु ज्वंसा
 वसपोलपिं च्वना विज्याइगु भुवन अक्षोभ्य तथागतया नीलवर्ण
 धका वर्णया वर्णन जुया च्वंगुलि बौद्ध मूर्त्ति विज्ञान व बौद्ध
 दर्शनया न्हापांगु अभिलेखात्मक सूचना कीत व्यू ।

बुंग व यलय चवना विज्याकम्ह करुणामययात आर्यावलो-
 कितेश्वर नं धाः । गोपाली वंशावली कथं लिच्छवीकालया
 नरेन्द्रदेव व आचार्य वन्धुदत्त निम्हसिनं श्री बुगमलोकेश्वर
 भटारकया जात्रा याःगु व श्री वालार्जुन देवं श्री बुगमलोकेश्वर
 भटारकयात 'स्वमकुट' छाःगु खं नं चवया तःगु दु ।⁶⁰ थुगु
 सूचना ताता लिच्छविकालया अभिलेख्य बुंगलोकेश्वरया
 उल्लेख याना तःगु खने मदु, यद्यपि बुंग पाखे लिच्छविकालया
 अभिलेख लूगु दु

थुकथं नेपालय् बुद्ध धर्मया ऐतिहासिक विकास क्रमया
 अध्ययन यायेगु अःपु मजू । पुलांगु श्रोतया अभाव छखें दुसा, मेखें
 श्रोत मालेगुलि नं ल्युने लाना च्वंगु मदुगु मखु । दुगु श्रोतया
 परस्पर पाय्छि मजुया च्वंगु खँ ल्हया माः हनेगु खँ नं ल्युने
 हे तिति । गुलि स्वयम्भूसिखे "काठेसिम्भू" शब्दया आधार व
 इस्वी सम्बतया न्हापांगु शताब्दीया स्तूपय् हर्मिका सियागु दइगु
 तर्कय् श्रीघः चैत्य पुलां धाइपि नं दु भृकुटीया शीलमंजुलिसेया
 संदे वंगु खँ तत्त्व संग्रहया रचनाकार समेगुम्बायान धस्वकुम्ह
 शान्तरक्षित बज्रयानया आचार्य लामावादया जगतःम्ह पद्म
 सम्भव, तत्त्वसंग्रहया टीकाकर, कमलशीलया इसबीया च्यागूगु
 सदीया नेपालय् प्रवासय् छु गथे प्रभाव तल सीकेत गम्भीर
 कथं अध्ययन यायेगु आवश्यक खः

सुचंचिल्याः

1. भिक्षु सुदर्शन, “लुम्बिनी : छगू ऐतिहासिक विवेचना (१)”, तीर्थमुनि शाक्य, नानी शाक्य, चोक बजार, केल, कान्तिपुर बु. सं. २५२३ पृष्ठ १-३
2. धनवज्र बज्राचार्य (प्रधान सम्पादक), “इतिहास संशोधनको प्रमाण-प्रमेय” (पहिलो भाग) जगदम्बा प्रकाशन, ललितपुर, नेपाल, बि. सं. २०१६, पृ. ६६.
3. भिक्षु सुदर्शन, बुद्धकालीन जम्बूद्वीपया छगू परिचय (भाग १/२), बु. सं. २५१२
4. आचार्य भिक्षु अमृतानन्द, “बुद्धकालीन श्रावक-चरित्र” (भाग-१), कौडिन्य-चरित्र, आनन्दकुटी विहार गुठी, स्वयम्भू, काठमाडौं, बु. सं. २५१८, पृ. २.
5. व हे, पृ. ११-१२
6. स्थविर धम्मालोक व स्थविर अमृतानन्द, “ज्ञानमाला” (भाग-३), धर्मोदय सभा, कान्तिपुर, बु. सं. २५०१ पृ. ८८
7. भिक्षु सुदर्शन, “महापरित्राण,” श्रद्धालुपि, गणमहाविहार, काठमाडौं, बु. सं. २५२५, पृ. १००.
8. एन. के. भगवत, “महावंसो” बम्बई विश्वविद्यालय, १९३६ इसवी पृ. १/२

(अ)

9. भिक्षु धर्मरक्षित (संशोधिताभिसङ्घता), "जातकट्टकथा" (पठमो भागो), भारतीय ज्ञानपीठ काशी, बु. सं. २४६५, पृ. ११/१२. मनवज्र बज्राचार्य "एघारौं शताब्दीको दीपंकर र पंचदानको महत्त्व", गोरखापत्र, (भाद्र १७, २०२४) पृ. ४/५
10. भिक्षु धर्मरक्षित, व हे, पृ. ३३.
11. व हे
12. मुक्तिनाथ खनाल (अनुवादक) "नेपाल महात्म्य," नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, काठमाडौं, बि. सं. २०२८ पृ. २७८
13. D. Wright, 'History of Nepal', Nepal Antiquated Book Publishers, Kathmandu. 1972, pp 87-88.
14. व हे, pp 77-84
15. भिक्षु धर्मरक्षित, व हे, पृ ३२/३३
16. पं. निष्ठानन्द बज्राचार्य, "ललितविस्तर", युवक बौद्ध मण्डल प्रकाशन, ललितपुर, नेपाल, ने. सं., १०६८ पृ. ५५५-५६७.
17. भदन्त आनन्द कौसल्यायन, "जातक" (प्रथम खण्ड), हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयाग, भारत, २०१३, पृ. १०५-१०८
18. भिक्षु धर्मरत्न (अनुदित), "सुत्तनिपात", महाबोधि सभा, सारनाथ, बु. सं. २४६४, पृ. ८२/८३
19. डा. भरतसिंह उपाध्याय, "बुद्धकालीन भारतीय भूगोल" हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयाग, भारत, २०१८ पृ. २६१-२६२.
20. राहुल सांकृत्यायन (अनुवादक) "मज्झिम निकाय", महाबोधि सभा, सारनाथ, बु. सं. २४७७ पृ. ४२७.
21. भिक्षु सुदर्शन, "लुम्बिनी: छगू ऐतिहासिक विवेचना", (भाग १) पृष्ठ. १२.
22. D. Wright, व हे pp. 109/110.
23. D. R. Regmi, Ancient Nepal. Calcutta. p 59
24. मुक्तिनाथ खनाल, व हे, पृ. ६-१०.
25. एन. के. भागवत, व हे, पृ. ७.

(आ)

26. व हे, पृ. २.
27. डा. भरतसिंह उपाध्याय, व हे, पृ. ११८
28. धनवज्र बज्राचार्य, "सितु" निलापी, (६०), केल, येँ, पृ. ११
29. भुवनलाल प्रधान, "नेपाल" (ऋतुपी) (३१/४), नेपाल भाषा परिषद्, न्यत, येँ, पृ. ४
30. व हे, पृ. ४
31. धनवज्र बज्राचार्य, "लिच्छविकालका अभिलेख", पृ. ४५४/४५६
धनवज्र बज्राचार्य, "लिच्छविकालिका बरित" पूर्णिमा (पूर्णाङ्क १८),
संशोधन मण्डल, काठमाडौं, बि. सं. २०२५ पृ. ६७/१०१
32. गौतमवज्र बज्राचार्य, "वृजिकरथ्या", पूर्णिमा, (अङ्क ६), पृ. ७-१४
33. भुवनलाल प्रधान, व हे, पृ. ४
34. भिक्षु सुदर्शन, लुम्बिनी : छगू ऐतिहासिक विवेचना (१), पृ. २३
35. "दिव्यावदानम्", मिथिला विद्यापीठ, दरभंगा, ई. १९५९ पृ. २४९
36. D. Wright व हे pp 110-111
37. धनवज्र बज्राचार्य, "लिच्छविकालका अभिलेख", पृ. १/२
38. सूर्य विक्रम जवाली, नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास, रा.
ने. ए., काठमाडौं, वि. सं. २०१९, पृ. २४३
39. डा. राधाकुमुद मुकर्जी, "प्राचीन भारतीय विचार और दिभूतिया"
राजकमल प्रकाशन, दिल्ली, ई. १९५८, पृ. १३२
40. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. ३.
41. D. Wright, व हे, पृ. 115/116
42. जगदीशचन्द्र रेग्मी, "नेपालको धार्मिक इतिहास," काठमाडौं
२०३०, पृ. १८७
43. व हे
44. भुवनलाल प्रधान "यलया प्यंगः थू" इनाप(वा-पी १/५), पृ. ४
45. व हे

46. बालचन्द्र शर्मा (सम्पादक) “काठमाडौं उपत्यकाको राज वंशावली प्राचीन नेपाल (अङ्क ४), काठमाडौं, २०२५
47. देवमाला वंशावली, काठमाडौं, २०१३, पृ. ६०
48. व हे पृ ७१.
49. —52, भुवनलाल प्रधान, “यज्ञया प्यंगः थू” इताप (वाः-पाँ) दँ १ ल्याः६ पृ. ४.
53. T. W. Rhys Davids, “Buddhist India”, Motilal Banarasidass, Delhi, 1981 A. D. pp 272-273.
54. जगदीशचन्द्र रेग्मी, व हे, पृ. १४६.
55. एन. के. भगवत, “महावंसो” पृ. ६६ व ६६
56. जनार्दन भट्ट एम. ए. “अशोक के धर्मलेख” काशी, भारत, संवत् १९८०, पृष्ठ २६३-२६६.
राम प्रकाश ओझा, “अशोक” लखनऊ, भारत, प्र. संस्करण पृ. १४५.
57. G. P. Malalasekera (Editor), “Encyclopaedia of Buddhism (vol. II, Fascicles: 2) Ceylon, 1967. p. 185
58. Hermann Oldenberg, “The Dipavamsa,” Asian Educational Services, New Delhi, 1982 A. D. pp. 54/159
59. एन. के. भगवत, व हे, पृ. ६६
60. एन. मुकुर्जी, “सासनवंस,” नालंदा (भारत), बु. सं. २५०५ पृ. ६/११.
61. देवीप्रसाद भण्डारी (सम्पादक), “ए. शि. बाबुराम आचार्यले रचना गर्नु भएको नेपालको संक्षिप्त इतिहास” पूर्णिमा (पूर्णाङ्क ३२), पृ. २०४/२०५
62. T. W. Rhys Davids, व हे, पृ. 299-300

लिच्छविकालय् बुद्ध-धर्म

1. धनवज्र बज्राचार्य, “लिच्छविकालका अभिलेख”, पृ. १७२/७३
2. A. K. Narain (Editor), “Studies in history of Buddhism” B. R. Publishing Corporation Delhi, 1980, p. 266,
3. देवी प्रसाद भण्डारी, व हे, पृ. २०५
4. व हे
5. डा० प्रयागराज शर्मा, (संयोजक) “बाबुराम आचार्य र वहाँका कृति”, ने. ए. अ. सं., कीर्तिपुर, नेपाल, पृ. ३
6. भुवनलाल प्रधान, “नेपाल” (३१।४), पृष्ठ ६.
7. बलदेव उपाध्याय, “बौद्ध दर्शन”, बनारस, ई. १९४६, पृ. २०८/२०९
8. भुवनलाल प्रधान,, व हे
9. आचार्य नरेन्द्रदेव, “बौद्धधर्म दर्शन,” बिहार राष्ट्रभाषा परिषद्, पटना, भारत, ई. १९७१ पृ. १५१.
10. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. १४.
11. व हे, पृ. ५४९।५५३
12. महेशराज पन्त, “शोपाल राजवंशावली र भाषा वंशावलीको साधर्म्यका केही उदाहरण”, पूर्णिमा (पूर्णाङ्क ३१) पृ. १६१/१६२
13. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. २०
14. भुवनलाल प्रधान, व हे, पृष्ठ ६.
15. हेमराज शाक्य, “मयूरवर्ण महाविहारया संक्षिप्त इतिहास”, भिन्डेबहाः, यज्ञ, बु. सं. २५१७, पृ. ६
16. महेशराज पन्त, व हे, पृ. १६८
17. दिनेशराज पन्त, “लिच्छविकालका बौद्ध राजा वृषदेव”, आनन्द-भूमि (८/२) ने. सं. ११००, पृ. ९/१०

(उ)

18. हेमराज शाक्य, व हे, पृ. ६
19. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. ७४-७६.
20. D. R. Regmi (Editor), Gopal vansavali, Medieval Nepal, part II p. 116.
21. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. ७७-७८.
22. धनवज्र बज्राचार्य, व हे. पृ. ३२०-३२२.
23. धनवज्र बज्राचार्य, 'गुं बिहार', मधुपकं, काठमाडौं, २०२८/२ पृ. २२-२५.
24. डा० प्रयागराज शर्मा, व हे पृ. १-५.
25. भिक्षु जगदीश काश्यप (सम्पादक), "चुल्लवग्ग" (खुद्दकवत्थु खन्धक), नव नालंदा प्रकाशन, विहार, भारत, बु. सं. २५००, पृ. २२९
26. D. R. Regmi, Gopal vansavali, p. 116.
27. D. R. Regmi, Gopal vansavali, p. 118.
28. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. ३२४.
29. व हे पृ. ३२४
30. व हे पृ. २६२
31. व हे पृ. ४५७
32. व हे पृ. ३२०
33. व हे पृ. ३६८
34. व हे पृ. ४५७
35. व हे पृ. ४६६-४६७
36. व हे पृ. ५४०
37. व हे पृ. ५६६-६७
38. व हे पृ. ५६, ३४२, ४४२, १७७
39. डा. प्रयागराज शर्मा, व हे, पृ. १-५.

(ऊ)

40. धनवज्र बज्राचार्य, "लिच्छविकालका अभिलेख" पृ. २ व ३८६

41. व हे पृ. ३८६

2. व हे पृ. ४६६-४६६

3. व हे पृ. ३८२ व ५०७

4. व हे पृ. ४५४

5. व हे पृ. ४५६

6. व हे पृ. ५६६

John k Locke, S. J., Rato Matsyendranath
of Patan and Bungamati, Kath., 1973. p. 89.

धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. ५६९

9. व हे पृ. ५०८/५०६

30. राम प्रकाश ओझा, व हे, पृ. १२८/१२६

51. जनार्दन भट्ट, व हे, पृ. १५०/१६७

52. व हे, पृ. २२८-२३७

53. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. १५६-१६३

54. जगदीशचन्द्र रेग्मी, "नेपालको धार्मिक ईतिहास" व हे, काठमाडौं,
बि. सं. २०३०, पृ. १५०.

55. धनवज्र बज्राचार्य, व हे, पृ. ३२२

56. व हे पृ ५०८/५१०

57. व हे पृ ३७०, ३७१, ५२५

58. व हे पृ ३८६

95. व हे पृ ३८७, ३८८

60. D. R. Regmi, व हे, p. 118

61. डा. जगदीशचन्द्र रेग्मी व हे, पृ. १४८

धुजागु मेमेगु सफू

१. लायकुली सिद्धार्थ
२. लायकुलि पिने सिद्धार्थ
३. सिद्धार्थया बुद्धत्व-प्राप्ति
४. बहुजन हिताय बहुजन सुखाय
५. स्वांया-पुन्ही
६. धात्थेगु मङ्गल
७. चैत्य-पूजा (छद्या)
८. चैत्य-पूजा (निद्या)
९. आपाढ-पुन्ही
१०. पालि त्रिपिटक : छगू परिचय
११. बुद्धकालीन जम्बूद्वीप : छगू परिचय (१)
१२. बुद्धकालीन जम्बूद्वीप : छगू परिचय (२)
१३. बुद्ध-धर्मया मूल सिद्धान्त
१४. महाबुद्ध
१५. श्रद्धाञ्जलि
१६. बुद्ध-धर्मया विशेषता (अनित्य, दुःख, अनात्म)
१७. चैत्यपूजा (परिवर्तित संस्करण)
१८. महाबुद्ध (परिवर्तित संस्करण)
१९. गण मूहविहारया दैनिक-प्रार्थना